

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Pojetí morálky u L. Kohlberga a C. Gilliganové

Adéla Fayadová

Plzeň 2012

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Pojetí morálky u L. Kohlberga a C. Gilliganové

Adéla Fayadová

Vedoucí práce:

Mgr. Miloš Kratochvíl, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.

Plzeň, duben 2012

.....

Tímto bych chtěla poděkovat vedoucímu své bakalářské práce za cenné rady a především trpělivost.

Obsah

1 ÚVOD	1
2 ROLE CITU A ROZUMU V MORÁLCE	2
3 TEORIE MRAVNÍHO VÝVOJE	10
3.1 Lawrence Kohlberg (1927 – 1987)	13
3.1.1 Morální vývoj.....	14
3.1.2 Definice morálních stádií.....	16
3.1.3 Dilemata.....	20
3.1.4 Hodnocení Kohlbergových dilemat	27
3.1.5 Zhodnocení Kohlbergových výzkumů.....	30
4 ETIKA PÉČE A ODPOVĚDNOSTI	33
4.1 Carol Gilliganová (1936)	33
4.1.1 Studie.....	36
4.2 Hlavní rozdíly mezi Kohlbergem a Gilliganovou	40
5 ZÁVĚR.....	43
6 LITERATURA.....	44
7 ABSTRACT	46

1 ÚVOD

Cílem této práce je představit pojetí morálky u psychologa Lawrence Kohlberga a jeho kolegyně Carol Gilliganové. V první části této práce se pokusím ukázat myšlenkové názory filozofů, kteří se pojetím morálky zabývali dávno před ním a mají velký vliv a přínos pro následující rozvoj morálního usuzování. Zmíním Francise Hutchesona a hraběte Shaftesburyho, kteří kladli důraz v morálce na city jako takové. Jejich hlavním pojetím byl morální smysl, který nás nutí chovat se dobře v rámci dobra samotného bez jakéhokoliv dalšího užitku. Na ně navazuje velice uznávaný filozof David Hume, který jako první zavádí pojem emotivismus. Hume striktně staví city nad rozum. Poněkud odlišné pojetí morálky nalezneme u Jeana-Jacques Rousseaua patřícího mezi nejvýznamnější filozofy v osvícenství. Nezkaženou morálku popisuje u nezkaženého divocha, který nebyl dotčen společností. Na druhé straně stojí oponenti citu - Immanuel Kant a Georg Wilhelm Friedrich Hegel. U Kanta se Kohlberg inspiroval jeho kategorickým imperativem. Hegel přichází s pojetím morálky, která je ovlivněna společností, prostředím a dobou, ve které člověk žije. Z tohoto dále vychází Jean Piaget a později i Kohlberg. Ve druhé části práce navážu na Kohlbergovu teorii morálky, která byla ovlivněna Jeanem Piagetem. Ten definoval kognitivní vývoj, který Kohlberg dále použil pro svoji definici morálního usuzování. Představím Kohlbergovy studie, které vycházejí z jeho empirických výzkumů. K tomu používá hypotetická dilemata. Na základě odpovědí chlapců zúčastněných ve výzkumu zjišťuje úroveň morálního usuzování, které dále dělí na 3 hlavní úrovně - předkonvenční, konvenční a postkonvenční. Na konci této kapitoly uvedu postup při vyhodnocování odpovědí a zhodnocení jeho teorií. V poslední části se zaměřím na Carol Gilliganovou jako kritičku nejen Kohlbergových výzkumů, ale i teorií samotného Jeana Piageta a Sigmunda Freuda. Popíši její studie při kterých dospěla k vytvoření nové etiky - etiky péče a odpovědnosti.

2 ROLE CITU A ROZUMU V MORÁLCE

Za konfliktem mezi Kohlbergem a Gilliganovou stojí přes 200 let stará debata vztahující se k roli rozumu (povinnosti) a lásky (morálního cítění) v morálce. Představiteli zastávající rozum jsou především Immanuel Kant a Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Jejich oponenty, a tedy lidmi stojícími na opačném pólu, jsou hrabě ze Shaftesbury a Francis Hutcheson, kteří vyzdvihují hlavně cit. Na jejich dílo navazují a dále ho rozvíjejí další dva velcí myslitelé David Hume a Jean-Jacques Rousseau.¹

Anthony Ashley Cooper, hrabě ze Shaftesbury (1671-1713)

Anglického filozofa Shaftesburyho ovlivnila antická filozofie, a to především platonismus a stoická filozofie, renesanční pantheismus a dále cambridgeská škola. Ta má také největší zásluhu na jeho spekulativní idealismus. Shaftesbury nebyl systematickým filozofem jakým byl René Descartes či metodický analytik jako John Locke. Přikláněl se spíše k jednoduché a prosté filozofii, která má vhlížet do nás samotných pro nalezení základů morálky a dále i k vyvrácení některých nauk, které byly považovány za jisté.² Základy etiky nachází v pocitech neboli pohnutkách, vycházejících z prožitků a nikoliv z rozumu. Pohnutky odpovídající lidské přirozenosti a směřující k prospěchu druhých lidí nazývá altruismem. Naopak pohnutky odporující lidské přirozenosti, které vedou k poškozování až ničení druhých lidí a směřují pouze k vlastnímu prospěchu, nazývá sobecké. Ty mohou být v harmonii za předpokladu vzájemné rovnováhy, kdy se jedna neuplatňuje na úkor té druhé nebo nepřítomností nepřirozených pohnutek. Shaftesbury zastává názor, že altruistické, tedy sociální pohnutky, mají převažovat nad těmi egoistickými. Kromě těchto primárních pohnutek existují sekundární, které rozvíjejí primární a jsou motivací ctnostných pohnutek. Ze Shaftesburyho pojetí lze chápat, že morální hodnocení nepochází z rozumu, ale ze srdce. Dobro pojmáno stejně jako krásno představuje harmonii. Duše má také smysl pro nazírání krásna a nevzhledna. Schopnost duše zaujímat určité postavení při mravních rozhodnutích nazval moral sense. Tento pojem

¹ KAKKORI, L., HUTTUNEN, R. URL:

<http://www.ffst.hr/ENCYCLOPAEDIA/doku.php?id=philosophicohistorical_foundation_of_the_gilligan_kohlberg_controversy> [cit. 2012-04-08].

² RÖD, W. *Novověká filozofie II Od Newtona po Rousseaua*. Str. 170.

je zásadní pro etiku 18. století. Shaftesbury jednoznačně odmítá utilitarismus. Za jednání mravně hodnotné lze považovat takové, které je konané kvůli dobru samému a ne za účelem společenské užitečnosti. Stejně jako Kohlberg vidí důležitost smýšlení vedoucí k rozhodnutí a ne jeho důsledkům jako u utilitarismu. Morální rozhodnutí děláme pouze k dobru a spravedlnosti, ne za účelem vedoucím k prospěchu. Ctnost je sama sobě ctností a podobně tak i hřích je trestem pro nectnost, jak říká Spinoza. Morálka musí být zcela autonomní. Stejně tak u Kohlberga je autonomní morálka označena až u vyšších stádií. Shaftesbury odmítá spojení morálky s náboženstvím. Vychází také z toho, že lidské jednání není motivováno pouze sobectvím, ale společenskými afekty jako je přátelství k lidem, velkorysost a ochota pomáhat. Shaftesbury přišel na to, že existuje jakýsi stádní pud, který vede lidi k vytváření společnosti. Něco jako pud sebezáchovy, který nazývá *common sense* a je synonymem pro *moral sense* a vyjadřuje tím nejen společenský smysl, ale také „obecně lidský smysl pro dobro a spravedlnost“.³ Tím narážel na tehdejší racionalistickou morální filozofii, která vzhlížela k určitému intelektualismu. Dochází tak k jistému antiintelektualismu na začátku osvícenství. Později na toto téma navazuje Jean-Jacques Rousseau.⁴

Francis Hutcheson (1694 -1746)

Pokračovatel hraběte Shaftesburyho, irský profesor Francis Hutcheson se zabývá pojmem morální smysl, který se snaží více modifikovat. Chce dokázat, že právě morální smysl stojí za našimi ideami dobra a zla, spravedlnosti a nespravedlnosti. Rozum má za úkol zjišťovat co je a co není mravní, kdežto morální smysl nám říká co má a nemá být. Podle Hutchesona rozum má kognitivní funkci oproti morálnímu smyslu. Proto je zřejmé, že jasně odmítá racionalistické pojetí morálky. Hutcheson je se Shaftesburym spojován pro jeho morální optimismus v několika bodech. Tvrdí, že mravně správné věci lze spolehlivě poznat přirozeným způsobem. Mezi egoistickými a altruistickými činy neexistuje nepřekonatelná překážka a v neposlední řadě spatřuje shodu cílů pojící etiku s náboženstvím.⁵ Tímto směrem se dále ubírá Joseph Butler, který přichází s morální instancí nazývanou svědomí, které přikazuje konat dobro a zakazuje konat zlo. V tomto

³ RÖD, W. *Novověká filosofie II Od Newtona po Rousseaua*. Str. 183.

⁴ RÖD, W. *Novověká filosofie II Od Newtona po Rousseaua*. Str. 183 .

⁵ RÖD, W. *Novověká filosofie II Od Newtona po Rousseaua*. Str. 184-187.

pojetí spatřuje jistou analogii božího rozumu a tím vyvrací ostré vymezení etiky od theologie, kterého se dopustil Shaftesbury. Naše altruistické chování souvisí se stvořením k životu ve společnosti a nevylučuje se s egoistickým chováním v náš prospěch.⁶

David Hume (1711-1776)

Dalšími, kteří pokračovali a dále rozebírali myšlenky Shaftesburyho a Hutchesona jsou dva velcí myslitelé David Hume a Jean-Jacques Rousseau. Tyto dva, mimo jiné, mnozí jejich současníci považovali za nejváženější filozofy na světě.⁷ David Hume se hlásí k empirismu. Používá zkušenost a pozorování jako metodu ke zjištění morálních věd. Stejně tak jako jeho předchůdci, se staví proti kognitivistickému pojetí morálky. Naše morální soudy vyjadřují pocity nebo afekty. Pro tento jeho postoj ho řadíme ke směru nazývanému emotivismus. Snažil se o vysvětlení morálky pocházející z pocitů a sklonů, které nalezneme introspekci. Jednání, které je příjemné či užitečné nejen pro subjekt, ale i pro ostatní, je altruistické. Hume tedy nepopírá existenci altruismu. Je přesvědčen převažujícími egoistickými motivy nad altruistickými. Úkolem etiky je zjistit proč tomu tak je, když v mnoha případech je prospěch společnosti nadřazen prospěchu jednotlivce.⁸ Hume ukazuje, že nám jde o blaho druhých lidí, tedy o obecné blaho.⁹ Nabízí koncept extenzivní sympatie, která je základem mravního citu. Rozděluje afekty na přímé a nepřímé, kdy nepřímé afekty se vztahují na osoby, které v nás vyvolávají libost či nelibost. V nepřímých afektech se nacházejí 2 páry afektů a to hrdost - pokora a láska - nenávisť. První pár afektů se vztahuje pouze k vlastnímu „Já“. Druhý pár se týká druhých lidí. V podstatě nám jde o to aby se naše hodnocení nás samotných shodovalo s hodnocením ostatních, tedy bylo intersubjektivní. Z toho plyne cíl naší sympatie s druhými, kdy se snažíme vžít do afektů druhých k pochopení obecného blaha. Hume ztotožňuje sympatii s mravním citem, který je charakterizován jako motivace libostí či nelibostí. Jeho objektem je obecné blaho, nikoli vlastní prospěch. Hume také definuje spravedlnost, kdy naše jednotlivé potřeby musí být uspokojovány v rámci společenských

⁶ RÖD, W. *Novověká filosofie II Od Newtona po Rousseaua*. Str. 188-189.

⁷ KAKKORI, L., HUTTUNEN, R. URL:

<http://www.ffst.hr/ENCYCLOPAEDIA/doku.php?id=philosophicohistorical_foundation_of_the_gilligan_ko_hlberg_controversy> [cit. 2012-04-08].

⁸ RÖD, W. *Novověká filosofie II Od Newtona po Rousseaua*. Str. 422-426.

⁹ ANZENBACHER, A. Úvod do etiky. Str. 26.

konvencí.¹⁰ Humova zásluha spočívá hlavně v názoru, že jazyk morálky nespočívá v subjektivních prožitcích, nýbrž v obecných principech a stanoviscích, které jsou společné pro všechny.¹¹ V každém případě pro Huma platí, že vášně a pocity jsou primární a rozum sekundární. Rozum je a měl by být otrokem vášní a neměl by nikdy dělat nic jiného než jim sloužit a poslouchat je. Rozum disponuje vůči afektům instrumentální funkcí. Dále také tvrdí, že rozum může ovlivňovat a přeorientoávat morální cítění, ale v žádném případě nemůže být morální cítění odvozeno z rozumu. Cílem Humovy morálky je obecná prospěšnost, která se dá vystihnout zlatým pravidlem: „Co sám nechceš, nečiň jinému.“¹² Je tedy chybné domnívat se, že pro sociální prospěch se s jednotlivci nakládá jako s prostředky k jeho dosažení. Kant pojímá každého jednotlivce jako cíl sám o sobě, bohužel u empiristické etiky to nelze tak snadno a přesvědčivě dokázat.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778)

Jean-Jacques Rousseau se jako filozof vymyká celému osvícenství. Byl to právě on kdo přišel s pojetím, že člověk je od přírody dobrý a naše lidská přirozenost vede člověka v životě k mravnosti ve smyslu mravního dobra. Rousseau tvrdí, že společnost a vznik civilizace nevedou ke zdokonalení, ale naopak k úpadku. Neodmítá rozum, ale říká, že by měl být podřízen citu. Cit, obsažen v duši považuje za to nejdůležitější, čím člověk vůbec disponuje.¹³ Rousseau se zabývá otázkou přírody a lidské přirozenosti. Zastává názor, že člověk je jako lidský stroj, který činí vše svobodně. Rozdíl mezi námi a zvířaty vidí ve svobodě jednání, kdy máme možnost volby souhlasu nebo nesouhlasu, tím se ukazuje naše oduševnělost. Rozum začali využívat lidé až ve společnosti. Dříve jako divoši neměli k sobě žádné povinnosti ani morální vztahy - nebyli tedy ani dobří ani zlí.¹⁴ Na rozdíl od Hobbese, pro kterého je člověk představován jako egoistické a násilné stvoření - *homo homini lupus*, Rousseau jej nazývá vznešeným divochem. Stejně jako Hume i Rousseau uznává, že sebezáchova a sobeckost jsou principy lidské duše. Existuje ale také další princip, kterým je soucit. Ten u nás vzbuzuje dobrosrdečnost a přátelství. Jedná se vrozenou nechuť vidět trpět bližního svého. Potlačuje sebelásku a napomáhá k zachování

¹⁰ ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Str. 27-28.

¹¹ RÖD, W. *Novověká filosofie II Od Newtona po Rousseaua*. Str. 428-429.

¹² ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Str. 16.

¹³ STARK, S. *Filozofie člověka v historickém kontextu*. Str. 38-39.

¹⁴ ROUSSEAU, J. - J. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Str. 48-49.

druhu.¹⁵ Dalším pojmem je svoboda, která spolu s pudem sebezáchovy a sebeláskou patří k lidské přirozenosti. Právě svoboda a ne intelligence nás odlišuje od zvířete a její uvědomění nám dokazuje naši oduševnělost. Sebeláska je vrozená vášně a tvoří základ všech ostatních vášní i společenských citů. Sebelásku v kladném pojetí Rousseau označuje amour soi - hlavní vášní je soucit. Vášně sami o sobě jsou dobré. Za těmi špatnými stojí vždy vnější činitele - společenské poměry. Pro negativní pojetí sebelásky používá Rousseau označení amour propre. Podle Rousseaua tu hraje svoji roli rozum, který dostává člověka do rozporu s přírodou a se sebou samým.¹⁶ Pocit ublížení má člověk tehdy, žije-li v civilizovaném státu. Uvnitř něho dochází k boji o majetek a společenské uznání a právě z těchto věcí pocit ublížení pramení. Rousseauův antiintelektualismus se projevuje jeho sebeláskou a odporem k cizímu utrpení, které označuje za předracionální principy.¹⁷ Hume a Rousseau díky své výřečnosti a obrovským znalostem dějin filozofie působivě přispěli do teorie morálního cítění. Rousseau tvrdí, že člověk se rodí svobodný, ale společnost ho váže do okovů. Z toho plyne patrný vliv na Kanta, kterého oslovil svým pojetím svobody podřízené autonomně vytvořené zákonitosti.¹⁸

Immanuel Kant (1724-1804)

Největší představitel německé klasické filozofie 18. století a racionalistické etiky všech dob. Kant svou filozofii obrací k člověku jako poznávacímu subjektu. Podle Kanta se člověk liší od přírody svobodou. V přírodě vládne určitá zákonitost a v lidské společnosti svoboda, svobodné určení a rozhodování. V člověku existuje apriorně mravní zákon, který mu nařizuje, co má konat ve jménu dobra. Dále říká, že člověk jedná autonomně. To znamená, že člověk zcela svobodně určuje své chování. Kromě svobodného určení se od přírody liší pragmatickou a technickou určeností. Technická určenost mu umožňuje pomocí rozumových schopností utvářet a měnit svět. Pragmatická určenost spočívá v tom, že člověk potřebuje ostatní lidi, směřovat k nim a utvářet s nimi vztahy. Člověk žije pouze

¹⁵ ROUSSEAU, J. - J. *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Str. 51-53.

¹⁶ KAKKORI, L., HUTTUNEN, R. URL:

<http://www.ffst.hr/ENCYCLOPAEDIA/doku.php?id=philosophicohistorical_foundation_of_the_gilligan_ko_hlberg_controversy> [cit. 2012-04-08].

¹⁷ RÖD, W. *Novověká filosofie II Od Newtona po Rousseaua*. Str. 488-490.

¹⁸ RÖD, W. *Novověká filosofie II Od Newtona po Rousseaua*. Str. 487.

ve vztahu k ostatním, čímž se liší od živé přírody. Z těchto myšlenek je patrna Kantova orientace na lidský rozum.¹⁹

Kant uvádí, že naše poznávací schopnosti jsou transcendentální a apriorní stejně jako morálka. Jeho teorie mravnosti je založena na principu mravního zákona, který je do člověka apriorně vložen Bohem. Tento mravní zákon člověk chápe jako nutný vzor pro svoje jednání a konání. Mravnost je tak založena na fungování kategorického imperativu. Morálka je u Kanta morálkou povinnosti, kterou si člověk pro sebe stanoví. Jeho názor na to co je morální a nemorální je jednoznačně dán. Platí pro něj „bezpodmínečná povinnost k pravdomluvnosti,“ která platí vždy a bez omezení.²⁰ Mravní jednání vychází z autonomnosti. Člověk rozhoduje svobodně o svém chování, o tom co udělá a co ne.

Motiv morálně cenného jednání je povinnost, která je odvozena od kategorického imperativu. Nečestné osoby příležitostně jednají podle kategorického imperativu, zatímco ctnostné osoby tak jednají neustále. Nicméně nečestná osoba nezapojuje svobodnou vůli a nevybírá si jestli má jednat podle kategorického imperativu, a tudíž její činy nemají morální váhu, jsou morálně bezcenné. Pouze osoba, která je rozumná, svobodná a obdařená dobrou vůlí, může jednat morálně.²¹

Podle Kanta mají lidé dva druhy imperativů - hypotetický a kategorický. Hypotetický imperativ je pravidlo jednání, při kterém dosahujeme určitého cíle. Hypotetický imperativ diktuje, jestliže chceš X, udělej Y. Kategorický imperativ je bezpodmínečný, prostě jenom říká, udělej X. Tento zákon je aplikovatelný na všechny rozumné bytosti, ne pouze na lidské bytosti. Není zde důkaz dedukce tohoto zákona, je to prostě fakt rozumu.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)

Na začátku 19. století, existovaly dvě hlavní alternativy morální teorie: skotská - o morálním cítění a Kantova - etika povinnosti. Georg Wilhelm Friedrich Hegel pečlivě četl texty Humea, Rousseau, Kanta a Smitha. Chtěl vytvořit syntetickou filozofii, která by

¹⁹ STARK, S. *Filozofie člověka v historickém kontextu*. Str. 57-58.

²⁰ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 17.

²¹ KAKKORI, L., HUTTUNEN, R. URL:

<http://www.ffst.hr/ENCYCLOPAEDIA/doku.php?id=philosophicohistorical_foundation_of_the_gilligan_kohlberg_controversy> [cit. 2012-04-08].

vyřešila neetický protiklad lásky a rozumu v morálních teoriích. Hegel se snažil vytvořit velkolepou syntézu, která by překonala napětí mezi láskou a rozumem jak ve společnosti, tak v lidském vědomí.²² Byl předním kritikem Kanta. Kritizoval jeho transcendentální subjektivitu. Zastává objektivní idealismus. Hegelovo učení spočívá v jeho sloučení dvou světů, subjektivity (vědomí) a objektivnosti (přírody) do jedné substance, kterou nazývá absolutním duchem, který je dynamický a stále se vyvíjející. Tento duch se vyvíjí ve třech stupních. První stupeň, ve kterém je duch nerozvinutý, dále ve druhém stupni, ve kterém se duch mění v jinobytí, přírodu, negaci prvního stupně a v posledním třetím stupni, ve kterém dochází k negaci a duch se navrácí do původního stavu, ale ve své rozvinuté podobě jako svobodný a absolutní. Dějiny lidstva jsou s proměnou ducha provázány - mění se společně. Hegel proto tento princip nazval historicismem. Přichází s myšlenkou, že mravní normy neboli étos, jsou přijímány na základě sociálních útvarů. Snaží se o vysvětlení vztahu mezi normami a svědomím. Svědomí v sobě nese naši subjektivitu na nějakou objektivnost. Jde nám především o to, abychom z naší subjektivní normy udělali obecně platnou normu. Cílem toho je svoboda. Mezi naším individuálním svědomím a sociálními normami vzniká vztah. Svědomí se tvoří na sociálním étosu a to tak, že ho internalizuje nebo se od něho distancuje. Na druhé straně má velký vliv i na společnost, ve které vyrůstáme. Hegel již hovoří o sociálních útvarech jako je škola, rodina nebo příbuzní, které nás formují v době našeho dospívání. Dochází k tomu, že přijímáme dané normy společnosti, tedy že si je internalizujeme a vytváříme si podle nich svědomí. Když začneme používat rozum objevíme v sobě určitou instanci, která je jen naše a tou začneme kritizovat dané normy. To spěje k negaci, která se dospíváním uvolňuje, ale napětí mezi svědomím a společenskými normami přetrvává. Normy poté platí podle našeho individuálního přijímání svědomí. Zde Hegel načíná něco co dále rozvíjí Jean Piaget a Lawrence Kohlberg.²³

Kritika Gilliganové je svým způsobem podobná Hegelově kritice Kanta. Na jednu stranu Kant a jeho stoupenci obhajují morální stanovisko, které se skládá z formálních a všeobecně platných hodnot, které staví svůj základ na rozumu. Na druhou stranu ti samí

²² KAKKORI, L., HUTTUNEN, R. URL: <http://www.ffst.hr/ENCYCLOPAEDIA/doku.php?id=philosophicohistorical_foundation_of_the_gilligan_kohlberg_controversy> [cit. 2012-04-08].

²³ ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. Str. 105-109.

tvrdí, že formální a všeobecně platné hodnoty platí jen v kontextu dějin a společnosti, že dosahují platnosti jen v přesně vymezeném prostředí moderních kulturních praktik a politických institucí, které jsou produktem historického vývoje.

3 TEORIE MRAVNÍHO VÝVOJE

S teorií mravního vývoje založené na obecném pojetí psychologie člověka přišel roku 1908 anglický psycholog William Mc Dougall. Ve 20. letech 20. st. začíná tuto teorii empiricky rozvíjet Jean Piaget.²⁴

Jean Piaget (1896-1980)

Švýcarský filozof a především biolog, který přišel s psychologickou koncepcí kognitivního a morálního vývoje, která má velký význam nejen pro nynější teorie. Přestože jeho koncepce je založena na biologii, která je patrná v jeho metodologii a terminologii, má velmi značný vliv na jeho psychologické pojetí. Zabýval se studiem dětí. Jejich přímé pozorování považoval za nejlepší možný postup k získání co nejvíce informací pro svůj výzkum. Piaget stanovil čtyři stádia vývoje. Tato stádia rozdělil podle věku, který je však pro něho, jak sám uvádí, pouze orientační. Přesto se jeho věkové vymezení stává předmětem kritiky. Stádia dále dělí na senzomotorické období, předoperační období, období konkrétních operací a stádium formálních operací.²⁵

Piagetova morální typologie

Jean Piaget v knize *Psychologie dítěte* definuje morální stádia ideologicko - typologickým přístupem. Jedná se o přístup, který je také použit v původní definici morálních stádií. Dva ideální typy, které definoval Piaget, jsou heteronomní a autonomní. Navazuje tak na Kantovy myšlenky. Piaget viděl morálku jako respektování pravidel, které si člověk sám utváří. Pro Piageta existovaly dva typy respektu korespondující s dvěma typy morálky. První typ je jednostranný respekt k rodičům nebo autoritám, které udávají pravidla. Je to směs lásky a strachu nebo obdivu. Druhým typem je vzájemné uznání mezi vrstevníky nebo sobě rovnými a respekt pro pravidla, která určují jejich vzájemné vztahy.²⁶ Heteronomie se projevuje u dětí kolem 7-8 let. Vede k systematické struktuře mravního soudu kdy jsou hodnoty svázány zákonem či autoritou a není přihlíženo na záměr jedince.

²⁴ HUNT, M. *Dějiny psychologie*. Str. 360.

²⁵ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 67.

²⁶ PIAGET, J., INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte*. Str. 92.

Mravní realismus, který bývá také nazýván objektivní odpovědnost, vede k hodnocení činu podle vykonaného skutku a ne záměru. Spravedlnost ve smyslu vzájemné úcty a rovnosti je základní strukturou autonomní morálky. Děti do 7 let přijímají při hrách pravidla od starších jedinců jako samozřejmá a bez nejmenších pochybností. Považují je za svatá a nedotknutelná. Starší děti připouštějí změnu pravidel pouze po vzájemné domluvě.²⁷

Piagetovo pojednání o morálním úsudku zdůrazňuje doménu morálky jako spravedlnosti. Nejzákladnější částí spravedlnosti, jak on tvrdí, je spravedlnost zaměřená na jedince, což může být v autonomní orientaci zredukováno na rovnost, poctivost a vzájemnost. Piaget také studoval obnovující a napravující spravedlnost, která je zase napojena na rovnost a vzájemnost. Bez toho aby vyjasnil svojí myšlenku vědomí tvrdí, že malé děti nerozeznávají co je spravedlivé a co zákon. Podle nich je zákon vše, co je nařízeno dospělou autoritou. Spravedlnost je vyjadřována formulovanými pravidly, což je také názor mnoha dospělých, kterým se nepodařilo nahradit společenské předsudky a legislativu vlastním autonomním vědomím. Z toho lze vyvodit, že mnoho lidí se zastaví na heteronomní morálce a dále se již nebudou vyvíjet.²⁸

Piaget má tři důvody proč se domnívat, že jeho definice stádií není zcela absolutní. Jeho empirické pozorování míchá obsah se strukturou. Odpověď, kterou dostane, může být ovlivněna vzděláním dítěte. Autonomní morálku vnímá jako opak k heteronomní a ne tu, která se z ní vyvíjí. Obě morálky pocházejí ze dvou různých druhů společenských vztahů, společenských zkušeností, jednosměrného a vzájemného respektu. Pokládá si otázku jestli by se autonomní morálka, která vychází ze solidarity mezi sobě rovnými, mohla vyvinout bez prvotního stádia, které je představeno jako jednosměrný respekt vůči dospělým. Jelikož nelze provést experiment, nemá cenu o tom přemýšlet. Přestože Piaget nepohlíží na svoji psychologii tak, že definuje přesně pravá stádia, přesto si myslí, že souvisejí s věkovým vývojem. Má pro to dva důvody. Jak dítě roste je více schopno vstupovat do rovnocenných vztahů vzájemného respektu a je schopno solidarity, která vytváří právě autonomní morálku.²⁹

²⁷ PIAGET, J., INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte*. Str. 94.

²⁸ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Apendix C Str. 652.

²⁹ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Apendix C Str. 653.

Podle Piageta tedy autonomní morálka postupně převažuje nad heteronomní. Nemyslí si, že spíše než by se jednalo o kvalitativní transformaci z jedné morálky na druhou, existuje nějaká vnitřní logika, podle které by vývojová diferenciaci a integrace vedla k transformaci heteronomní morálky na autonomní. Dále také podle něj převládnutí autonomní morálky záleží na druhu společenských vztahů nebo na společnosti, kde dítě žije.³⁰

Pro pochopení je důležité vysvětlit dva pojmy, které Piaget užívá, asimilace a akomodace. Dítě tato schémata používá pro pochopení světa. Asimilovat znamená přizpůsobení si daného chodu světa. Akomodace pak přizpůsobení se světu nebo schématům, které fungují. První stádium - senzomotorické je asi do 2 let, kdy dítě chápe sebe sama jako subjekt oddělený od okolního světa. V předoperační stádiu od 2 do 7 let už dítě začíná užívat jazyk. Myšlení je stále egocentrické a dítě není schopno se soustředit na více činností. Snaží se dodržovat vlastní pravidla a řád. Až kolem 5. roku má dítě smysl pro dodržování pravidel, která jsou brána jako imperativy nařízené autoritou a zastoupenou rodičem. Dítě vnímá pravidla jako neměnná a po jejich porušení ví, že následuje trest. To opět posuzuje na základě důsledků nežli záměrů. Dochází k morálnímu realismu kdy jsou propojeny morální zákony s fyzikálními. Operační stádium, které je v rozmezí 7-12 let, se vyznačuje logickým uvažováním dětí. V tomto věku dokážou používat abstraktní pojmy ve vztahu ke konkrétním objektům. Dítě už funguje na sociální konvenci kdy je možné se domluvit se skupinou na změně pravidel. V morálních úsudcích si uvědomuje úmysl osoby a na základě toho vnímá trest jako lidský čin. Poslední stádium formálních operací se vyznačuje myšlením v symbolických formách. Dítě je schopno uvažovat hypoteticky, to znamená vyvodit veškeré možné důsledky. Morální usuzování se zakládá na ideologickém způsobu. Jedinec vytváří pravidla, kterými se připravuje na neznámé situace.³¹ Dále také Piaget pozoroval pravidla hry dětí při hraní kuliček, která byla pro něj podstatná při analýze dětské morálky. V první fázi, přibližně do věku 3 let, se jedná pouze o individuální stádium. Dítě využívá svých motorických schopností avšak nelze hovořit o dodržování pravidel při hře s ostatními dětmi. Egocentrické stádium je kolem 2 až 6 let. Dítě si již hraje s ostatními. Pravidla pouze napodobuje. Ve skutečnosti si

³⁰ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages.* Appendix C. Str. 654-655.

³¹ URL: <<http://www.phil.muni.cz/fil/etika/texty/panorama/kohlberg.html>>. [cit. 2012-04-23].

hraje stále ještě samo a podle svých pravidel. Až ve třetím stádiu můžeme mluvit o začínající spolupráci. Týká se to dětí ve věku 7-10 let. Jedinec se snaží vyhrát nad spoluhráči. Předpokladem je jistá jednota a porozumění pravidlům, ale přesto se stále objevují jisté nedostatky při jejich dodržování.³² Od 11 let se dítě pokouší kodifikovat pravidla. Dětem jsou pravidla do detailu známá a už nelze najít protichůdné informace.³³

3.1 Lawrence Kohlberg (1927 – 1987)

Ke konci 50. let 20. st. formuloval vývojově morální přístup k morálnímu uvažování americký filozof a psycholog Lawrence Kohlberg. Tento jeho přístup k morálnímu uvažování ovlivnil mnoho dalších výzkumů morálky. Rozšířil Piagetovo morální usuzování na adolescenty a dospělé.

Kohlberg se narodil v Bronxville. Po skončení 2. světové války ukončil střední školu Phillips Academy v Andoveru. Začal pracovat jako obchodník a pomáhal pašovat Židy do Palestiny. V té době si pokládá otázku je-li člověk mravně ospravedlněn před porušením zákona a legitimní autoritou. Tím započal jeho celoživotní zájem o psychologii, filozofii a o etiku. Četl Piageta a hlavně jeho spis *Mravní usuzování dítěte* jej velmi inspiroval. Ve své dizertační práci vytvořil systém hodnocení, které později předělal na test, který se skládá z devíti mravních dilemat. Z tohoto systému hodnocení vycházel po zbytek života a z něj vyvodil svou kognitivně – vývojovou teorii stádií mravního vývoje. Testovanými osobami byli chlapci ve věku 10, 13 a 16 let. Svá zkoumání na jednotlivých testovaných osobách prováděl v průběhu 2 až 5 let. Výzkumem se zabýval 30 let. Vyprávěl dětem různé příběhy s otevřeným koncem a ony příběh poté doplňovaly podle svého uvážení. Kohlberg podle typu odpovědí určil typ morálního stupně (viz tabulka 1). Nejde tak ani o samotnou odpověď jako o to, proč tak odpověděly. Na základě odpovědí zkoumaných věkových skupin zjistil, že mravní smysl se vyvíjí v různých stádiích, kterými procházejí, vzhledem k jejich věku. Kohlberg tvrdí, že všechny děti začínají na stádiu 1 asi do věku 10 let. Uvažování na úrovni stádia 2 je obvykle do 13 let. Stádia 3 dosáhne zhruba 10% všech dotazovaných. Tito jedinci musí dosáhnout v myšlení stádia formálních operací

³² HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str 55.

³³ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str 56.

a na základě toho je možný rozvoj abstraktního myšlení.³⁴ Tyto odpovědi si později ukážeme na nejznámějším Heinzovu dilematu.³⁵

3.1.1 Morální vývoj

Kohlberg přichází s pojetím morálky, která vychází z jeho kognitivního vývoje. Kognitivní možnosti jedince tak determinují morální vyspělost člověka. Aby mohl proběhnout morální vývoj, je potřeba vývoje kognitivních funkcí. Inspirován Piagetem se Kohlberg snažil zjistit jestli se morální uvažování vyvíjí podle nějaké předvídatelné posloupnosti. Aby byl schopen odpovědět na tuto otázku postavil děti a dospívající před hypotetická dilemata, která často stavěla hodnotu lidského života proti hodnotě majetku anebo hodnotu jednoho lidského života proti více lidským životů. Podle odpovědí účastníků výzkumu a pod vlivem západní racionalistické morální filozofie Kohlberg dospěl k závěru, že se morální uvažování vyskytuje postupně na třech úrovních.³⁶ V každé z těchto třech morálních úrovní jsou dvě stádia. Každé druhé stádium je pokročilejší a organizovanější. Jedním způsobem jak pochopit tyto tři úrovně, je přemýšlet o nich jako o třech různých typech - vztahů mezi sebou, pravidly a očekáváními společnosti.

Podle Kohlberga každé dítě začíná na prekonvenčnu a uvažuje pouze egocentricky. Dítě se prvotně soustředí na to aby se vyhnulo potrestání (stádium 1) a pak na uspokojení vlastních zájmů (stádium 2). Jednotlivec na této úrovni ještě plně nechápe a nedodržuje konvenční nebo společenská pravidla. Z tohoto pohledu pro člověka v předkonvenčním stupni znamenají pravidla a společenské očekávání něco, co je oddělené od svého „já“. Pro osobu v konvenčním stupni se to „já“ identifikuje s pravidly a očekáváními druhých, a to především s autoritami, které jsou jí uznávány. Zde je hlavním cílem uspokojit rodinu a nejbližší skupinu, do které patříme (stádium 3) a udržení společenského pořádku (stádium 4).

Člověk, který dosáhl postkonvenční úrovně, dokáže oddělit svoje „já“ od pravidel a očekávání ostatních a definuje svoje hodnoty podle vybraných principů. Ten kdo je na postkonvenční úrovni chápe a v základu akceptuje pravidla společnosti, ale přijetí

³⁴ ATKINSON, R. L. *Psychologie*. Str. 84-86.

³⁵ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Str. 640.

³⁶ URL: <<http://www.phil.muni.cz/fil/etika/texty/panorama/kohlberg.html>>. [cit. 2012-04-23].

pravidel je založeno na formulaci a akceptování všeobecných morálních principů, které jsou podhoubím těchto pravidel v samotném člověku. Tyto principy v některých případech mohou být v konfliktu se společenskými pravidly a v tomto případě se postkonvenční jedinec rozhoduje spíše podle morálního principu než podle společenských pravidel. Kohlberg si nemyslel, že všichni mohou dosáhnout postkonvenční morálky. Jsou to však jen ti, kteří kladou důraz na demokratické procesy a společenskou užitečnost (stádium 5) a pak ti, kteří formulují univerzální principy spravedlnosti a práv jedinců (stádium 6). Podle Kohlberga těchto 6 stádií nejen popisuje morální vývoj, ale také si myslí, že popisuje jaké by měly být.³⁷ Pokud bude více lidí vzdělaných tak, že dosáhnou stádia 6, společnost bude více morální a budeme se moc spojit dohromady a vytvořit společnost, která bude spravedlivá. Stejně jako Piaget si Kohlberg myslel, že interakce a diskuse mezi vrstevníky jsou zvláště důležité k morálnímu vývoji. Došel k závěru, že se musí brát zřetel i na vliv sociálního prostředí, ve kterém se dítě pohybuje. Rozsáhlým výzkumem zjistil, že první tři stádia vývojově - kognitivního přístupu jsou běžná v různých kulturách, zatímco ta ostatní už se liší. V různých kulturách malé děti často používají koncepty stádia 1 a 2. Během dospívání se koncepty stádia 3 stávají běžnými.³⁸ Nicméně stádia 4 a 5 jsou méně běžná a stádium 6 je tak vzácné, že bylo na začátku 80. let z vývojově - kognitivního hodnocení úplně odstraněno.³⁹

Rozsáhlý výzkum v různých kulturách také zjistil, že děti a dospívající přemýšlejí v početných morálních konceptech, se kterými vývojově - kognitivní přístup vůbec nepočítal. To je případ konceptů, které se týkají náboženství nebo spirituality. Vývojově - kognitivní příručka zahrnuje 708 kategorizujících úsudků k ohodnocení morálního uvažování, ale pouze jeden z nich se týká náboženství nebo spirituality. Mnoho konceptů týkajících se komunity, pospolitosti a vzájemné závislosti nejsou dobře zaznamenány ve vývojově - kognitivním přístupu. Nicméně mnoho kultur staví přesně tyto koncepty nad všechny ostatní. Například výzkum čínských dětí na Taiwanu ukázal, že již ve věku 4 let si uvědomovaly pojmy týkající se hanby, ztráty tváře, společenské obezřetnosti a povinností stojících na postavení. Vývoj svědomí je u těchto dětí na velmi dobré cestě již

³⁷ JENSEN, L. URL: <<http://www.lenearnettjensen.com/JensenMoralDevelopmentChicagoCompanion.pdf>> Str. 3. [cit. 2012-04-15].

³⁸ URL: <<http://www.phil.muni.cz/fil/etika/texty/panorama/kohlberg.html>> [cit. 2012-04-23].

³⁹ JENSEN, L. URL: <<http://www.lenearnettjensen.com/JensenMoralDevelopmentChicagoCompanion.pdf>> Str. 4. [cit. 2012-04-15].

v takovém ranném věku. Zdá se však, že toto svědomí souvisí s ideály konfucianismu. Jsou to společenská hierarchie a harmonie spíše než ideály individuální spravedlnosti a práv, která jsou na konci vývojově - kognitivní poslušnosti. Závěrem se dá říci, že děti se v různých kulturách vyvíjejí stejně do první půlky vývojově poznávací poslušnosti, ale poté se jejich cesty rozdělí.⁴⁰

3.1.2 Definice morálních stádií

V těchto stádiích existuje vývoj pouze dopředu. Stádia nejsou přeskakována, ale u dětí může na určitou dobu dojít k překrytí. Jednotlivci se mohou zastavit v jakémkoliv stádiu a v jakémkoliv věku, ale pokud se pohybují, vždy se jedná o pohyb v souladu s těmito stádii. Konvenční morální úsudek neboli stádia 3 a 4 se nikdy nestanou předkonvenčními stádii. Žádný dospělý, který je ve stádiu 4 neprošel stádiem 5, ale ti co jsou ve stádiu 5 museli nutně projít stádiem 4.⁴¹ Morální stádium je spojeno s rozumovým postupem a s morálním chováním a naše identifikace morálního stádia musí být založena pouze na morálním úsudku.⁴²

Předkonvenční úroveň

Na úrovni 1 se dítě chová podle kulturních pravidel, která vymezují co je dobré a co špatné. Interpretuje si tato pravidla ve fyzických nebo hédonistických následcích svého konání zastoupené trestem, odměnou nebo vzájemným poskytnutím služeb neboli výměnou něco za něco. Pravidla jsou určována autoritou, která pro ně představuje i fyzickou sílu. Tato úroveň je dále rozdělena na dvě následující stádia.⁴³

⁴⁰ JENSEN, L. URL: <<http://www.lenearnettjensen.com/JensenMoralDevelopmentChicagoCompanion.pdf>> Str. 6-7. [cit. 2012-04-15].

⁴¹ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Str. 20.

⁴² KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Str. 172.

⁴³ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 72.

Stádium 1

Orientace na odměnu nebo trest

Fyzické následky jistého chování určují, zda to bylo správně nebo ne bez ohledu na to, jak závažný byl náš prohřešek. Vyhýbání se trestu a totální podřízenost autoritě jsou nejdůležitější pro naše následující chování. Tento stupeň lze srovnat ke Skinnerově teorii instrumentálního podmiňování. Žádoucí chování bude nadále opakováno při častém odměňování a naopak nežádoucí, je-li potrestáno, se bude méně opakovat až zcela zmizí. V morálním usuzování dítěte se tento stupeň projevuje v rámci známého následku. Dítě nehledí na dobrý či špatný úmysl, ale na důsledek jednání. Stupeň 1 je však záhy automaticky překonán morálním vývojem související s věkem.⁴⁴

Stádium 2

Instrumentální relativistická orientace, také účelové myšlení

V tomto stádiu je překonán egocentrismus ze stupně 1. Dítě začíná vnímat nejen své potřeby, ale i potřeby těch druhých a do určité míry je akceptuje. Přebíhá z heteronomní morálky do autonomní. Piaget toto období přirovnává k „fanatickému rovnostářství“. Projevem tohoto označení je nepochopení staršího sourozence proč k mladšímu sourozenci se rodiče chovají jinak než k němu samotnému.⁴⁵ Správné chování se skládá z toho co nás uspokojuje a občas z potřeby ostatních.

Konvenční úroveň

Na této úrovni vidíme v chování snahu dodržet očekávání rodiny, nejbližší skupiny nebo národa. To je vnímáno jako ústřední hodnota bez ohledu na okamžité nebo jasné následky. Postoj není pouze postojem přizpůsobení se osobnímu očekávání a společenskému pořádku, ale také jako loajalita k němu. Jde o aktivní dodržování, podporování a ospravedlňování pořádku. Především však o identifikaci s lidmi nebo skupinou, do které náleží. Na této úrovni jsou dvě následující stádia.⁴⁶

⁴⁴ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 75.

⁴⁵ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 76.

⁴⁶ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Str. 17.

Stádium 3

Mezilidský soulad, nebo také označení „hodný chlapec“ a „hodné děvče“, který představuje orientaci

„Správné je to co za správné považují také ostatní“.⁴⁷ Dobré chování je takové, které ostatní těší a pomáhá jim a je ostatními schvalováno. V tomto stádiu je mnoho přizpůsobování se stereotypickým obrazům tomu co je pro většinu přirozeným chováním. Chování je často souzeno podle záměru. Člověk bere více ohled na skupinu nežli na instituci. Věta: „On to myslel dobře“ se poprvé stává důležitou. Jedinec získává pochvalu tím, že je hodný.

Stádium 4

Orientace na udržování společnosti

V tomto stádiu existuje orientace jedince k autoritě, pevným pravidlům a k udržení společenského pořádku. Správné chování se skládá z plnění povinností, respektování autorit a udržování daného společenského řádu pro jeho vlastní dobro.⁴⁸

Postkonvenční úroveň

Na této úrovni je jasná snaha definovat morální hodnoty a principy, které mají platnost a jsou aplikovatelné mimo autoritu nebo skupiny lidí, kteří se drží těchto principů a mimo vlastní identifikaci s těmito skupinami. Tato úroveň má opět dvě stádia.⁴⁹

Stádium 5

Orientace na společenskou smlouvu

Správné konání je definováno všeobecnými individuálními právy a standardy, které byly kriticky prozkoumány a odsouhlaseny celou společností. Jedinec si jasně uvědomuje relativitu osobních hodnot a názorů a s tím korespondující důraz na pravidla k dosažení souhlasu. Vše co je zákon ještě nemusí být právo. Zákon je tu pro nás aby dohlížel na spravedlnost. Zákonu jsou nadřazené hodnoty jako je život a spravedlnost.⁵⁰ Vedle toho,

⁴⁷ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 79.

⁴⁸ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 79.

⁴⁹ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Str. 18.

⁵⁰ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 82.

co je konstitučně a demokraticky odsouhlaseno, to správné je záležitostí osobních hodnot a názorů. Výsledkem je důraz na „zákonný pohled na věc“, ale s důrazem na možnost změny zákona v rámci rozumových úsudků (v protikladu tomuto stádiu je stádium 4, kdy člověk zůstává v právu a pořádku a nedokáže myslet jinak). Mimo doménu zákonů svobodné smlouvy jsou svazujícími prvky povinnosti.

Stádium 6

Orientace na univerzální etické principy

Kohlbergův nejvyšší a současně nejobtížnější stupeň je orientován nebo zaměřen na svědomí či principy. Je to vztah mezi spravedlností a laskavostí. Předpokladem je empatie člověka do situace tohodruhého a absolutního sžití. Tento stupeň býval nejvíce kritizován, proto ho Kohlberg později úplně ze svých výzkumů vypustil. Byl spíše používán jen teoreticky.⁵¹

Morální úsudek, hodnocen jako správný, je definován rozhodnutím svědomí v souladu s etickými principy, které jsme si sami vybrali, které jsou logicky srozumitelné, univerzální a konzistentní. Tyto principy jsou abstraktní a etické (zlaté pravidlo nebo kategorický imperativ). Nejsou to konkrétní morální pravidla jako Desatero přikázání. Stojí zde univerzální principy spravedlnosti, vzájemnosti, rovnosti lidských práv a respektování lidských bytostí jako svobodných individuí.⁵² Kohlberg si představuje morální usuzování na tomto stupni jako vzájemnou výměnu rolí, které lze ukázat na Heinzově dilematu. Umírající žena se vžije do role lékárníka a chápe jeho nárok na zisk za lék a lékárník zase rozumí hledisku ženy, která umírá a na lék nemá peníze. Je jasné, že právo na život má přednost a vyšší hodnotu než právo na majetek. Z toho vyplývá, že ukrást lék je správné.⁵³

⁵¹ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 84.

⁵² KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Str. 19.

⁵³ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 87.

3.1.3 Dilemata

Kohlbergova dilemata stojí na dvou rovinách, kdy se člověk musí rozhodnout buď pro zachování jedince nebo většiny. Ve druhé rovině stojí člověk a jeho rozhodnutí dodržet zákon nebo ho porušit za výměnou za ztrátu lidského života. Dále představím většinu dilemat s některými odpověďmi chlapců v různé věkové kategorii. Veškerá dilemata mají pozorovat způsob uvažování osob nad těmito otázkami. Neexistuje jediná správná odpověď, žádné správné či špatné řešení. Člověka nelze hodnotit na základě morálního usuzování jestli je dobrý nebo špatný.

Dilema I.

Joe je 14letý chlapec, který se moc těšil na prázdninový tábor. Otec mu slíbil, že tam bude moci jet pokud si na něj našetří. Joe tedy poctivě pracoval - rozvážel noviny. Našetřil si 40 dolarů, za které mohl jet na tábor a ještě nějaké peníze mu zůstaly navíc. Před odjezdem na tábor si to však jeho otec rozmyslel. Otcovi přátelé se rozhodli jet na rybářský výlet a protože on sám neměl dost peněz rozhodl se říci synovi, ať mu dá svoje našetřené peníze. Joe se nechtěl svých peněz vzdát a uvažuje o tom, že odmítne otci dát své peníze.

Hlavní otázkou je, zda má otec právo po synovi peníze vyžadovat. Měl by Joe odmítnout dát peníze otci? Má odevzdání peněz něco společného s tím, jestli je Joe hodný chlapec? Je fakt, že Joe vydělal peníze sám, v této situaci důležité? Otec slíbil Joeovi, že může jet na tábor, pokud si sám na něj vydělá. Je tato skutečnost nejdůležitější? Proč by se všeobecně, měly sliby dodržovat? Je důležité dodržet slib, který jsme dali někomu, koho dobře neznáme a pravděpodobně ho už nikdy neuvidíme? Jaká je nejdůležitější věc ve vztahu mezi otcem a synem? Jakou autoritu by měl mít otec pro syna? Tato série otázek je postupně pokládána dotazujícím.⁵⁴

⁵⁴ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Appendix B. Str. 643.

Dilema II.

Judy je 12letá dívka. Matka jí slíbila, že může jít na speciální rockový koncert, který se měl uskutečnit v jejich městě. Pokud si našetří dost peněz za hlídání dětí a ze svého kapesného, může jít na koncert. Povedlo se jí ušetřit nejen 15 dolarů na lístek ale navíc ještě dalších 5 dolarů. Její matka si to ale rozmyslela a řekla jí, že si za našetřené peníze musí koupit nové oblečení do školy. Judy byla zklamaná a přes matčin zákaz se rozhodla na koncert jít. Koupila si lístek a řekla, že si ušetřila pouze těch 5 dolarů. V sobotu šla tajně na koncert. Matce řekla, že stráví celý den u kamarádky. Utekl týden aniž by na to matka přišla a Judy se svěřila své starší sestře Luise. Luisa teď přemýšlí zda to má matce říct. Měla by Luisa říct matce, že Judy lhala o těch penězích nebo být zticha?

Když Luisa přemýšlí nad tím zda to má říct, bere v potaz i to, že Judy je její sestra. Mělo by tento fakt nějak ovlivnit Luisino rozhodnutí? Je fakt, že si Judy ty peníze vydělala sama důležitý v této situaci? Matka slíbila Judy, že může jít na koncert, když si peníze vydělá. Hraje tento fakt zásadní roli?⁵⁵ Ukažme si odpověď 10 letého chlapce Tommyho, který je podle svých odpovědí ve stádiu 1. „*Na jednu stranu bylo správné matce o tom říct, protože by mohla být bita, ale na druhou stranu to bylo špatné, protože by ji mohla sestra zbit.*“⁵⁶ Ať se tedy jedná o vrstevníka nebo dospělého, Tommy odpovídá tak, aby se vyhnul trestu. Když je Tommymu 13 let a je ve stádiu 2, na toto dilema odpovídá takto: „*Neměla by nic říkat aby nedostala sestru do problému. Pokud by to někdy chtěla oplatit, musí udržet její tajemství před matkou.*“⁵⁷

⁵⁵ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages.* Str. 647.

⁵⁶ Tamtéž, Str. 673.

⁵⁷ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages.* Str. 673.

Dilema III. - Heinzovo dilema

V jedné daleké zemi umírala žena, která onemocněla zvláštním druhem rakoviny. Existoval lék o němž si lékaři mysleli, že by mohl ženu zachránit. Šlo o určitou formu rádia, kterou jeden lékárník v tomtéž městě právě před nedávnem objevil. Výroba byla velmi drahá, avšak lékárník požadoval desetkrát víc, než kolik jej stála výroba. Za rádiium zaplatil 200 dolarů a za malou dózu s lékem požadoval 2000. Heinz, manžel nemocné ženy, vyhledal všechny své známé aby si půjčil peníze a usiloval i o podporu úřadů. Shromáždil však jen 1000 dolarů, tedy polovinu požadované ceny. Vyprávěl lékárníkovi, že jeho žena umírá a prosil jej, aby mu lék prodal levněji nebo ho nechal zaplatit později. Lékárník však řekl: „Ne, já jsem ten lék objevil a chci na něm vydělat nějaké peníze.“⁵⁸ Heinz tím vyčerpal všechny legální možnosti. Je zcela zoufalý a vloupal se tedy do lékárny a lék ukradl. Měl se do lékárny vloupat a lék pro svou ženu ukrást nebo ne? Další otázkou je, zda Heinzův krok ukrást lék je dobrý či špatný? Má člověk dělat vše co je v jeho silách pro záchranu lidského života? Když čin je protizákonný, je také morálně špatný? Druhý den v novinách byla loupež popsána. Pan Braun, policejní důstojník, který znal Heinze si to přečetl a vzpomněl si, že viděl Heinze jak utíká od obchodu a uvědomil si, že to byl on, kdo lék ukradl. Teď přemýšlí, jestli má Heinze udat nebo ne. Jaké důvody by mohly hrát důležitou roli v rozhodnutí důstojníka?

Poté vám dále sdělí, že důstojník Braun Heinze udal, Heinz byl zadržen a postaven před soud. Byla vybrána porota a ta měla rozhodnout o jeho vině či nevině. Porota ho shledá vinným, ale záleží na soudci jaký určí trest. Měl by soudce Heinze odsoudit nebo ho pustit na svobodu? Má vůbec právo soudit čin, který provedl podle svého svědomí?⁵⁹

⁵⁸ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 70.

⁵⁹ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Str. 640.

	Má ukrást	Nemá ukrást
Stádium 1	Když necháš umřít svoji ženu, dostaneš se do potíží.	Neměl bys ukrást lék, protože tě chytí a půjdeš do vězení.
Stádium 2	Když tě náhodou chytí, tak můžeš lék vrátit a nic moc se ti nestane.	Pokud jeho žena zemře, neměl by obviňovat sám sebe, nebyla to jeho vina, že měla jeho žena rakovinu.
Stádium 3	Když necháš svoji ženu umřít, už se nikdy nebudeš moct nikomu podívat do očí.	Poté, co lék ukradneš, začneš si uvědomovat, že jsi zostudil svým skutkem sebe a svou rodinu, nebudeš se moct nikomu podívat do očí.
Stádium 4	Budeš se navždy cítit provinile, že jsi nesplnil svoji povinnost vůči svojí ženě.	Jsi zoufalý a možná ani nevíš, co děláš, když lék kradeš.
Stádium 5	Pokud necháš svoji ženu zemřít, bude to ze strachu a ne kvůli přemýšlení o tom.	Ztratíš respekt společnosti, pokud se necháš unést emocemi a zapomeneš na objektivní pohled.
Stádium 6	Pokud necháš svoji ženu zemřít, navždy se budeš zatracovat.	Pokud lék ukradneš, společnost tě neodsoudí, ale ty ztratíš sám sebe, protože se nesmíš s vlastním svědomím a se svými standardy cti.

Tab. č. 1 - Motivy typicky vyjmenováváné pro vysvětlení konání v případě Heinzova dilematu.⁶⁰

Dilema IV.

Žena měla velmi těžkou formu rakoviny a neexistovala žádná léčba, která by ji mohla zachránit. Její doktor Jefferson věděl, že už jí zbývá pouze 6 měsíců života. Žena trpěla obrovskými bolestmi, ale byla tak slabá, že by ji určitá dávka morfinu usmrtila. Téměř šlela bolestí, ale ve stádiích mírnějších příznaků žádala doktora aby jí podal smrtící dávku morfinu. Věděla, že do pár měsíců zemře. I když doktor ví, že je to nezákonné, přemýšlí nad tím, že to pro ni udělá. Má na to právo? Co její manžel? Pokud se těžce zraní zvíře, bývá utraceno. Je to stejné jako v případě ženy? Po sérii těchto otázek dilema pokračuje. Doktor Jefferson poskytl ženě lék. V tu samou chvíli procházel doktor Rogers, který znal situaci, ve které Jefferson byl. Rogers přemýšlel nad tím, že by Jeffersona zastavil, ale ten lék mezitím žena požila. Doktor Rogers přemýšlí o tom zda má doktora Jeffersona udat. Proč ano a proč ne? Příběh pokračuje. Dozvídáme se, že doktor Rogers doktora Jeffersona udal. Ten je postaven před soud a vybraná porota má rozhodnout zda je vinen či nevinen ze spáchání trestného činu. Porota shledá Jeffersona vinným. Teď záleží

⁶⁰ KAKKORI, L., HUTTUNEN, R. URL: <http://www.lenearnettjensen.com/JensenMoralDevelopmentChicagoCompanion.pdf>. [cit. 2012-04-17].

na soudci aby určil trest. Podle rozhodnutí poroty soudce smí určit trest smrti. Je vůbec správné takovýto trest udělit?⁶¹

Po třech letech ve věku 13 let se Tommyho ptají na toto dilema. Měl by doktor Jefferson ženě podat lék? On odpoví, že možná by bylo dobré ji ulevit od bolesti. Bylo by ji tak lépe, ale její manžel by to tak nechtěl, není to jako se zvířetem. Pokud zemře zvíře, tak bez něj se může žít. Manžel si samozřejmě může najít jinou ženu, ale nebude úplně stejná. Tommyho odpověď spadá do stádia 2. Hodnota života ženy je částečně podmíněna tím, co fyzicky znamená pro svého manžela, který ji nemůže tak snadno nahradit jako je to například s domácím zvířetem. O 3 roky později v Tommyho 16 letech, mu byla položena ta samá otázka, na kterou odpovídá, že pro ženu to je asi to nejlepší řešení. Její manžel však chová k ženě vztah, který není stejný jako má člověk ke zvířeti. Můžete mít vztah k psovi, ale nikdy to není stejný vztah jako k člověku. Na základě této odpovědi vyplývá, že se Tommy pohnul ze stádia 2, kdy nahlížel pouze na fyzickou hodnotu ženy pro jejího muže do stádia 3, kdy zvažuje manželovu lidskou empatii a lásku pro někoho v rodině. Ale stejně jasně mu chybí jakékoliv zásady univerzální lidské hodnoty života ženy, který by ta žena měla, kdyby neměla manžela nebo kdyby ji manžel nemiloval. V tomto věku se Tommy dostal do stádia 3, které je od 10 do 16 let. I když byl inteligentní, měl IQ 120, morálně se vyvíjel pomaleji.⁶²

Na Richardovi je ukázán postupný pohyb ve zbývajících třech stádiích. Ve 13 letech řekl Richard o euthanasii, že jestliže to žena požaduje, je to pouze na jejím rozhodnutí. Stejně tak jako když lidé dávají utratit zvířata jestliže mají bolesti. Jeho odpověď ukazuje mix stádií 2 a 3 co se týče životních hodnot. V 16 letech odpověděl, že člověk nemá právo rozhodnout kdo bude žít a kdo ne. Bůh dal život všemu na Zemi a té ženě je bráno něco co dostala přímo od Boha. Tím je ničeno vše co je svaté. Je to svým způsobem součástí Boha a to znamená, že když někoho zabijete, ničíte část Boha. V každém z nás je něco z Boha. Richard se jasně nachází ve stádiu 4, kdy je život brán jako posvátný. Hodnota lidského

⁶¹ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development*, vol. II, *The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Appendix B. Str. 644.

⁶² KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice. I*. Str. 20.

života je univerzální a pravdivá pro všechny lidské bytosti. Nicméně stále závisí na něčem jiném na respektu Boha a božské autority. Stále to není autonomní hodnota.⁶³

Ve 20 letech odpovídá na tu samou otázku. Existuje stále více a více lidí v lékařské profesi, kteří si myslí, že je těžké pro osobu nebo rodinu když vědí, že zemřou. Když je osoba udržována uměle při životě, je to spíše jako být kusem zeleniny než lidskou bytostí. Pokud je to její vlastní volba, existují určitá práva a privilegia, která patří k podstatě lidské bytosti. Každá lidská bytost má určité životní touhy. Každý má svůj svět, ve kterém je středem a v tomto smyslu jsme si všichni rovni. Richardova odpověď spadá do stádia 5, kde je hodnota lidského života definována rovností a univerzálností lidských práv v kontextu relativnosti. („Každý má svůj svět“). Ve svých 24 letech odpovídá Richard, že život člověka, ať už je to kdokoliv, je vždy přednější před ostatními morálními nebo legálními hodnotami. Lidský život má sám o sobě hodnotu ať už je nebo není hodnocen v souvislosti s určitým jednotlivcem. Cena jednotlivé lidské bytosti je ústřední. Principy spravedlnosti a lásky jsou normativní pro všechny lidské vztahy. Tento mladý muž je ve stádiu 6 a vidí hodnotu lidského života jako absolutní a ukazuje univerzální a rovný respekt k člověku jako jednotlivci. Posunul se krok za krokem a postupně se dostal k definici lidského života jako k ústřední hodnotě, spíše než že by byla odvozena nebo závislá na společnosti nebo nějaké božské autoritě.⁶⁴

Dilema V.

V Koreji jednotka námořníků stála proti přesile a ustupovala před nepřítelem. Jednotka překročila most přes řeku, ale nepřítel byl stále na druhé straně. Kdyby se někdo vrátil na most a vyhodil ho do povětří, zbytek mužů by s náskokem pravděpodobně mohl uniknout, ale muž, který by zůstal na mostě a vyhodil ho do povětří, by z toho nevyvázl živý. Kapitán je muž, který nejlépe ví, jak své vojáky odvést do bezpečí. Požádá v jednotce o dobrovolníka, ale nikdo se nepřihlásí. Pokud se stane dobrovolníkem on sám, jednotka se sama nedostane do bezpečí. Měl by kapitán nařídít některému ze svých mužů aby šel splnit úkol nebo jít sám? Měl by kapitán poslat nějakého muže a třeba i použít losování i když to

⁶³ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice. I.* Str. 21.

⁶⁴ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice. I.* Str. 22.

znamená, že muže posílá na smrt? Má kapitán právo dát rozkaz jednomu ze svých mužů když si myslí, že to je to nejlepší? Má muž, který bude vybrán povinnost vykonat rozkaz? Co je tak důležitého na lidském životě, že je ho nutné chránit?⁶⁵

Dilema VII.

Dva mladí muži, bratři, se dostali do vážných problémů. Potají opouštěli město a potřebovali peníze. Karl, starší bratr, se vloupal do obchodu a ukradl 1000\$. Mladší Bob šel k důchodci, který byl znám tím, že pomáhá lidem ve městě. Řekl mu, že je velmi nemocný a potřebuje 1000\$ aby si zaplatil operaci. Požádal ho, aby mu ty peníze půjčil a slíbil mu, že peníze vrátí až se uzdraví. Ve skutečnosti Bob nebyl nemocný a neměl v úmyslu peníze vrátit. I když ten starý muž Boba dobře neznal, peníze mu půjčil, a tak Bob a Karl utekli z města s penězi. Co je horší? Krást jako Karl nebo jako Bob? Je nejhorší na tom to, že podvedete starého muže? Všeobecně vzato, proč by se měly dodržovat sliby? Je důležité dodržet slib, který jsme dali někomu, koho tak dobře neznáme nebo ho už nikdy neuvidíme?⁶⁶

Dilema VIII.

V jedné zemi v Evropě žil muž, který se jmenoval Valjean. Ani on ani jeho sourozenci nemohli najít práci. Když byl bez peněz, ukradl jídlo a léky, které potřeboval. Byl chycen a zavřen na 6 let. Po několika letech se mu povedlo utéct z vězení a odešel žít do jiné části země, pod jiným jménem. Šetřil peníze a pomalu postavil velkou továrnu. Dával svým dělníkům nejvyšší výplaty a užíval většinu výdělků ke stavbě nemocnice pro lidi, kteří si nemohli dovolit dobrou lékařskou péči. Uplynulo 20 let když ho jeden krejčí rozpoznal. Měl by ho krejčí udat? Má občan povinnost nahlásit uprchlého vězně? Předpokládejme, že Valjean byl blízkým přítelem krejčího. Měl by ho i tak udat? Pokud by byl Valjean udán a znovu představen před soud, měl by ho soudce poslat zpátky do vězení nebo ho nechat jít? Měl by být trestán i po tak dlouhé době? Valjean udělal to co udělal,

⁶⁵ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Str. 648.

⁶⁶ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Str. 651.

protože se řídil svým svědomím. Měl by někdo kdo poruší zákon být potrestán i když jednal v souladu se svým svědomím?⁶⁷

3.1.4 Hodnocení Kohlbergových dilemat

Kohlbergovo testování se skládá ze dvou částí „A“ a „B“. Každá forma obsahuje 3 hypotetická morální dilemata: jedno se zabývá rozporem mezi zlepšením života jedince tím, že porušíme zákon anebo uposlechneme zákonům a nepomůžeme tak člověku; druhé dilema se zabývá konfliktem vyznačující se konfrontací úcty k charakteru a svědomí versus vyměření trestu či odplaty a zastrašováním; třetí se týká dodržení úmluvy versus prosazení legitimních autorit.⁶⁸

V jednom z dilemat (dilema 4) je položena otázka, zda má lékař podat nadměrnou dávku morfia pacientce, která trpí nevléčitelnou formou rakoviny a sama o tuto dávku žádá a tím ji usmrtit. Toto dilema je protipólem v „B“ testech k dilematu Heinzovu (dilema 3). V obou případech se však jedná o dilemata zaměřená na kvalitu lidského života v opozici k zákonům a naší poslušnosti vůči zákonům, a tedy obětování kvality života v zájmu poslušnosti. Za předpokladu, že budeme brát konstrukci formy „B“ tohoto dilematu a hodnocení odpovědí jako paradigmatické, pokusím se vysvětlit, jak testujeme a vytváříme struktury z odpovědí dotazujících.

Jako příklad hodnocení z Kohlbergova manuálu si ukážeme postup u dilematu 4. Jako hlavní problém a norma je zákon. Pro dotazovaného je předmětem vyhledávání odměny a vyhýbání se trestu. Kritérium úsudku pro přiřazení ke stádiu je především odpověď, že doktor by ženě neměl dávat nadměrnou dávku morfia, riskoval by totiž ztrátu práce anebo by mohl jít do vězení. Kohlbergův manuál činí několik vzorových odpovědí, podle kterých Kohlberg řadí dotazovaného jedince do stádia. Hlavní důvodem jedince je, že by doktor ztratil práci. V manuálu nalezneme podobnou odpověď, kterou Kohlberg řadí do stádia 2, jelikož jedinec nepohlíží na nemocnou ženu, ale na následek vyplývající

⁶⁷ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. Str. 649.

⁶⁸ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Str. 404.

pro doktora. Trest je něco čemu by se měl jedinec ze zásady vyhýbat. Strach z možného trestu je silnější než pragmatické přemýšlení nad názorem nemocné ženy.⁶⁹

Zásadními indikátory jsou alespoň jedno z následujících ospravedlnění. Ponechání ženy naživu musí být použito v odpovědi: (a) trest jako možný či pravděpodobný, dotazovaný musí zvažovat risk, který jednání zahrnuje; anebo (b) jiné nepříznivé okolnosti, které by mohly pro doktora nastat (např. ztráta zaměstnání).

Příklady předpokládané shody se berou v potaz jen v tom okamžiku pokud není k dispozici žádný jiný hodnocený materiál a počítají se jen jako poloviční shoda; v jiných případech se nehodnotí. Měl by doktor lék nemocné poskytnout a tím ji zabít?

Otázkou zůstává zda to co od něj žena chce, je už příliš. Neměla by o to žádat ani když má tak velké bolesti. Proč? Lékařská etika nedovoluje takové jednání, které by přivodilo smrt pacienta. Má tedy lékař překročit tuto hranici prosí-li ho o to sám pacient?

Kdyby se na to přišlo, pravděpodobně by mu byla odebrána lékařská licence. Toto odkazuje k možnému vyhození doktora z práce (zásadní indikátor (b)), ale risk nepříznivých následků je podružný a není to tedy tak silný argument jaký by měl být podle zásadních indikátorů.⁷⁰ Tedy není možné odpověď přesně zařadit, podle manuálu. Odpověď je nejasná.

Kohlberg dále představuje prvky a normy pro jeho klasifikaci, které dělí na podskupiny. Ty jsou tvořeny hlavním hlediskem zastoupené v rozhodnutí člověka.

I. Typické prvky

- 1) Poslušnost vůči lidem nebo Bohu. Potřeba poslouchat, obdržet souhlas od někoho, případně to s ním konzultovat
- 2) Obviňování (uznání). Potřeba obviňování za něco, nesouhlas (potřeba uznání)
- 3) Odplata (zproštění viny). Potřeba pomsty. (potřeba zproštění viny)
- 4) Mít právo (nemít právo)
- 5) Mít povinnost (nemít povinnost)

⁶⁹ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Str. 404.

⁷⁰ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Str. 405.

II. Hodnotové prvky

A. Egoistické následky

- 6) Dobrá pověst (špatná pověst)
- 7) Vyhledávání odměny (vyhýbání trestu)

B. Prospěchářské následky

- 8) Dobré individuální následky (špatné individuální následky)
- 9) Dobré společenské následky (špatné společenské následky)⁷¹

C. Ideální a harmonii sloužící následky

- 10) Udržování charakteru
- 11) Udržování seberespektování
- 12) Služba společenskému ideálu nebo harmonii
- 13) Služba lidské důstojnosti a samostatnosti

D. Spravedlnost

- 14) Rovnováha náhledu a přijímání rolí
- 15) Vzájemnost nebo pozitivní zásluhy
- 16) Dodržování rovnosti a procesní spravedlnosti
- 17) Dodržování společenské smlouvy a svobodných úmluv

Normy

- 1) Život a) zachování b) kvalita/kvantita
- 2) Vlastnictví
- 3) Pravda
- 4) Svazky
- 5) Erotická láska a sex
- 6) Autorita
- 7) Zákon
- 8) Smlouva
- 9) Občanská práva
- 10) Náboženství
- 11) Svědomí
- 12) Trest⁷²

⁷¹ KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Str. 406.

Sedmnácti prvkové hodnocení Kohlbergových dilemat je komplexní a upřesňující. Je popsáno ve dvoudílném svazku čítajícím kolem 1200 stran. Ve své podstatě se hodnocení týká třídění předepsaných rozhovorů podle problému, normy a prvku a poté vyhledávání shod v manuálu hodnocení vytvořeného Colbyovou a Kohlbergem. Takže například tato hypotetická odpověď na Heinzovo dilema: „Heinz by měl lék ukrást, protože lékárník ho chtěl stejně jen okrást“ by byla klasifikována jako problém: „život“, protože dotazovaný obhajuje krádež léku záchranou lidského života; norma by byla „vlastnictví“, protože lék i peníze jsou hodnoceny a prvek by byl odplata, tedy vyrovnání se. Subjekt můžeme zařadit do stádia 2. Shodu nacházíme v Kohlbergově manuálu podle kritéria odpovědi, že by měl ukrást lék, protože si to lékárník zaslouží. Poté, co se ke každému ohodnotitelnému úsudku přiřadí hodnocení, ke skóre je přiřazena váha znaku (důležitost, relevance) a sečteme. Buď dostaneme celkový stupeň hodnocení, nebo průměrné hodnocení s přiřazenou váhou znaku (také nazývané hodnocení morální vyspělosti). Výpočet zahrnuje derivaci daného hodnocení každého morálního problému Kohlbergova testu. Přiřadí se váha znaku (vybrané problémy vynásobíme třemi, nevybrané dvěma a předpokládané shody vynásobíme jednou). Sečtením výsledků a následnou transformací podle 9 bodové stupnice, díky které získáme patřičné stádium (stádium 1, následováno stádiem 1 ½, pak 2 atd.). Hodnocení morální vyspělosti je pak rozvrženo na stupnici od 100 bodů (stádium 1) do 500 bodů (stádium 5), které určují výši dosaženého stupně. To je pak vypočítáváno součtem ohodnocených výsledků stádií, které dále vydělíme součtem vah znaků a vynásobíme stem.⁷³

3.1.5 Zhodnocení Kohlbergových výzkumů

Kohlberg měl mnoho obdivovatelů, protože kladl důraz na spravedlnost a své 6. stádium kladl nad zákon. Mnozí z nich však napadají jeho teorii různým způsobem. Poukazují na to, že někteří se nevyvíjí jen kupředu, ale dochází také k regresi, nebo že vývoj nemusí jít posoupně, ale dochází k přeskokování. Jiní jsou zase názoru, že mnozí

⁷² KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. Str. 407.

⁷³ KREBS, D. L., DENTON, K. L. URL:

<<http://www.sfu.ca/psyc/faculty/krebs/publications/Structural%20Flexibility%20of%20Moral%20Judgement.pdf>> [cit.2012-04-24].

uvažují na vyšším stupni vývoje, než by se tak doopravdy zachovali. Dennis Krebs, který reviduje Kohlbergovy teorie, přichází s novými teoriemi získanými jeho vlastními výzkumy trvajících 20 let. Jeho dilemata jsou více zaměřena na každodenní problémy jako je obchodní dilema či prosociální dilema. Krebs s Kathy Dentonovou prováděli studii přímo v baru, kde sehnali 40 dobrovolníků a požádali je, zda se zúčastní výzkumu s názvem „Vliv alkoholu na úsudek“ a dotazovali se jich přímo na místě na dvě Kohlbergova dilemata a na to, co si myslí o řízení motorového vozidla v podnapilém stavu. Druhý den na univerzitě se dotazovali na další dvě Kohlbergova dilemata a na to, co si myslí o řízení v podnapilém stavu. Řízení v opilosti každý považoval za nesprávné a mravně špatné. Ale všichni toho večera, kromě jednoho, si při odchodu z klubu sedli za volant nehledě na to v jakém byli stavu. Výsledky dokazují, že mravní úsudek ovlivněn alkoholem byl nižší než při odpovědích na univerzitě.⁷⁴ Ve šlépějích Kohlberga pokračoval R. L. Selman, zabývající se také morálním vývojem v 70. letech 20. století. Na morální usuzování pohlíží ze sociální perspektivy. Jeho příběhy oproti Kohlbergovým jsou více založené na empatii. Nutným předpokladem je se na situaci podívat druhýma očima z perspektivy třetího nezaujatého pozorovatele a někdy až z pozice vzdálenější, kterou nazývá vyšším soudcem.⁷⁵ Kohlberg připouští, že sociální perspektiva může mít vliv na rozhodování a také lze podle problémové situace či konfliktu přiřadit jistou úroveň. Sociální perspektiva však musí mít jistou hloubku i šířku.⁷⁶ Celý morální vývoj je připodobněn ke schodišti, po kterém stoupáme. Kohlberg nikdy nepřipustil morální regresi, ale člověk nejen že staví své morální úsudky, ale také po nich volně kráčí. Tento úsudek lze připodobnit k teorii Noama Chomského, který přichází s pojmy kompetence a performance pojící s jeho teorií užívání jazyka. Lze to připodobnit ke stavbě schodiště, kdy jedinec disponuje po stránce kompetence nejvyšší možnou vývojovou úrovní a dosažené úrovně v určité situaci lze označit performancí. Tedy užívám již vybudovaného stupně morálky, ale zároveň je zde možnost existence vyšší morálky pouze myšlenkově. Kohlberg vychází z toho, že nutným hlediskem pro vývoj morálního usuzování je kognitivní vyzrállost, ale připouští, že není dostatečným. Dá se říci, že Piaget položil základ logického myšlení

⁷⁴ HUNT, M. *Dějiny psychologie*. Str. 362-364.

⁷⁵ KOHOUTEK, R. URL: <<http://rudolfkohoutek.blog.cz/1002/vyvojove-psychologicke-teorie>> [cit. 2012-04-15].

⁷⁶ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje* Str. 101.

jako nutnou, ne však dostačující podmínku pro vývoj sociální perspektivy Selmana, která je zase nutnou a ne dostačující pro vývoj morálního usuzování. Tyto 3 různé složky spolu nerovnoměrně plynou, avšak je nelze řádně propojit. Je zde také fakt, že morální usuzování neznamená jistě také morální jednání.⁷⁷ Podle výzkumů zaměřených na sebepercepci je dokázána větší shoda mezi vlastní prezentací naší osoby a skutečným jednáním. Děti, které se viděly v zrcadle kradly méně než ty, které zrcadlo v místnosti neměly.⁷⁸

⁷⁷ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 104-107.

⁷⁸ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 115-116.

4 ETIKA PÉČE A ODPOVĚDNOSTI

4.1 Carol Gilliganová (1936)

Carol Gilliganová svoji etiku vystihuje tak, že ženy se nejen vymezují podle postavení v mezilidských vztazích, ale také samy sebe soudí podle svých schopností pečovat o druhé. Postavení ženy v mužském životním cyklu je postavením pečovatelky, správkyní, která je mužovi vždy ochotna pomoci.⁷⁹

Carol Gilliganová - kolegyně a spolupracovnice Kohlberga. Seznámili se spolu na Harvardské univerzitě a tam také započal jejich společný výzkum morálního usuzování. Později se s Kohlbergovými názory rozchází a přichází s vlastní morálkou. Gilliganová kritizuje Piageta a Kohlberga za vytvoření „teorie spravedlnosti“, která nepostihuje ženské uvažování.⁸⁰ Vytváří koncept morálky péče, jenž je situačně senzitivní a především flexibilní na rozdíl od morálky spravedlnosti, která je nezávislá a rigidní.⁸¹ Gilliganová říká, že naše „já“ v morálce péče je spojeno s ostatními a s okolím, kdežto v morálce spravedlnosti je „já“ autonomní a nezávislé na ničem. Ženská orientace se pohybuje na základě vztahů a mužská orientace je spíše zaměřena na právo a povinnosti. Dívka Amy odpovídá na Heinzovo dilema, že neví, co by měl Heinz udělat. Jestliže ukradne lék a půjde do vězení, kdo se bude starat o manželku? Z toho jasně plyne přiřazení k stupni 3. Později se Gilliganová dotazuje dvou studentů medicíny zda udat asistenta, který požil alkohol na pracovišti nebo ne. První student udává důvod proč asistenta neudat hlavně z lítosti a jestli vůbec institut má právo zakázat alkohol na pracovišti. Druhý student na to pohlíží z jiné perspektivy. Podle jeho názoru není dobrý způsob vyřešit tento problém udáním. Asistentovi by to nepomohlo a především by to mezi nimi zničilo dobrý vztah a veškeré šance na pomoc. Zde vidíme, že morálka péče se netýká jen žen, ale i mužů. Kohlberg na to reaguje tím, že popírá jakékoliv strukturní rozdíly mezi mužskou a ženskou morálkou. Gilliganová zastává názor, že při větším pozorování lze říci, že genderově lze pozorovat specifický trend, kdy muži jasně dávají přednost morálce spravedlnosti a ženy morálce

⁷⁹ NODDINGS, N. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Str. 95.

⁸⁰ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 119.

⁸¹ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 120.

péče. Kohlberg tvrdí, že tyto dvě morálky se navzájem doplňují a prolínají.⁸² Gilliganová popisuje maskulinní projekci už u Freuda, který popisuje psychosexuální vývoj u chlapců. Nejdříve se snaží ženy nějak zahrnout do tohoto vývoje, ale později chápe jejich vývojovou odlišnost. Žena se morálně jeví více citově založena oproti muži, který se soustředí na právo. Dívky se identifikují jako ženy, tedy připodobňují se ke svým matkám.⁸³ Muži, naopak při dospívání se od matek distancují, odtrhávají se od ní jako od své primární lásky a zbavují se tak empatického pouta. Můžeme říct, že maskulinita je definována separací a femininita naopak přimknutím. Genderovou identitu ženy ohrožuje separace a muže zase intimita. Freud popisuje pubertu chlapců, kdy dochází k nárůstu libida a u dívek dochází k jeho potlačení. Dívky trpí kastrací úzkostí, kdy vnímají své tělo a dochází k pocitu méněcennosti.⁸⁴ Freud naznačuje jistou odlišnost v jeho pojetí psychologie vztahu matky k mužskému potomku. Ženy vede čistá láska ke spojitosti nikoli separaci a tím dochází k vyřešení otázky agrese. Freud spojitost chápe jako altruistické řešení, které vede k vytváření lidských vztahů. Tato vývojová linie nevede přes agresí, ale diferenciaci, která spěje k vzájemnému propojení a spojitosti, a to je cílem morálky. Podle Freuda má láska podíl na vzniku svědomí a pocitu viny v kultuře.⁸⁵

V 80. letech David McClelland dochází k závěru, že mužské chování je považováno za normu, kdežto ženské chování za jakousi odchylku od této normy. Na základě toho se usuzuje, že je se ženami něco v nepořádku. McClelland rozděluje motivace mužů na dosáhnutí úspěchu („hope success“) a vyvarování se před selháním („fear failure“). Matina Hornerová při svém výzkumu zjistila, že ženy projevují úzkost ze soutěživých výkonů. Přichází s konceptem pro ženy, které se chtějí vyhnout úspěchu („fear success“). Morální koncepce žen, které popisuje, se výrazně liší od koncepcí Freudových, Piagetových i Kohlbergových. Ženy při řešení morálního problému vyžadují spíše kontextový a narativní způsob myšlení na rozdíl od mužů využívajících formální a abstraktní způsob uvažování. Ženská morálka péče se tak pojí s lidskými vztahy

⁸² HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. Str. 123-124.

⁸³ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 35-36.

⁸⁴ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 37.

⁸⁵ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 73.

a odpovědností. Muži uvažují na základě pravidel a práv. To je hlavním důvodem proč ženy podle Kohlbergových měřítek spadají většinou do stádia 3.⁸⁶

Gilliganová na základě svých výzkumů kdy se dotazovala jak dívek, tak chlapců, vnímá značné rozdíly od počátku. Amy a Jakeovi bylo 11 let když se jich Gilliganová ptala, co pro ně znamená odpovědnost. Jake odpověděl, že odpovědnost pro něj znamená nedělat něco, co chce (např. rozbít okno), protože myslí na ostatní, kdežto Amy to vnímá opačně. Pro Amy odpovědnost vystihuje dělat přesně to, co ostatní očekávají, aniž by brala v potaz co chce ona sama. Oba berou ohled na ostatní, ale každý jiným způsobem. Jake chápe ublížení projevující se agresí a Amy zase podle neschopnosti reagovat na danou situaci.⁸⁷

Oba jsou požádáni aby popsali svůj morální konflikt, zda mají nebo nemají něco říct. Víceméně popisují stejný problém, ale každý z jiné perspektivy. Jake jde s kamarádem za ředitelem říci mu, že kamaráda ve třídě zbili. Teď se Jake rozhoduje, zda se má svěřit jinému kamarádovi, že ředitel o všem ví. Dilema spočívá v tom, zda se Jakeovi podaří nebo nepodaří obhájit své řešení před svými kamarády a sebou samým. Buď se hrdě hlásit k tomu co udělal nebo přiznat chybu. Amy se potýká s problémem, že viděla jak jedna kamarádka krade učebnici té druhé. Amy nechce ublížit ani jedné z nich. Popisuje své uvažování jako vnitřní hlas v konfrontaci hlasu ostatních. Slyší kamarádku jak volá o pomoc. Amy svoji neschopnost říct co viděla shledává jako selhání v péči o druhé. Bojí se, že když promluví, tak její hlas nebude vyslyšen.⁸⁸ Gilliganová upozorňuje na to, že v období adolescence se mění prožívání „já“ a chápání morálky. Otázky identity a morálky se zaměřují na problém interpretace. Vznik problematiky žen vychází z nenaslouchání svého vlastního hlasu. Účastnice studie Claire v posledním ročníku studia na vysoké škole odpovídá, že neví kdo přesně je. Každý ji vidí podle svého dojmu - matka jako dceru a přítel jako partnerku. Uvědomuje si, že ve skutečnosti ani není taková, za jakou ji mají. Pohlíží na sebe očima druhých. Claire dochází k závěru, že ne vše, co dělá pro ostatní, je dobré i pro ni samotnou. Pochopila, že nálepky, které ji ostatní přisoudili, musí postupně strhávat a hledat sama sebe podle svého vnímání. Člověk, který ubližuje sám sobě, ubližuje i ostatním. Pro Claire pojem rodina znamená skupinu několika jedinců, kteří si navzájem pomáhají. Stejně jako Amy i Claire reaguje na Heinzovo dilema tím, že by Heinz měl lék

⁸⁶ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů.* Str. 40-47.

⁸⁷ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů.* Str. 65.

⁸⁸ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů.* Str. 75-76.

ukrást pro svou ženu. Lékárník byl podle ní sice v právu podle zákona, ale jeho morální povinností bylo ženě pomoci. Nemocná žena lék ukrást nemohla, tak je na Heinzovi, aby to udělal. Musí převzít odpovědnost, kterou Claire stejně jako Amy spatřuje v nutnosti reakce. Podle Kohlbergovy stupnice Amy lze zařadit do stádia 4.⁸⁹ Claire ve svých 27 letech jako vdaná žena, která se chystá na medicínu, na sebe hledí jako na budoucí lékařku a matku. Neobejde se však bez vidiny sebe samé bez ostatních, o které se stará. Vidí se jako lékařka a pečovatelka o druhé. Vztahy vnímá jako primární, ne odvozené od separace. Proto Claire vnímá život závislý na spojitosti a péči, a tedy na vztahu a ne dohodě. Claire popisuje morálku jako „neustálé napětí mezi tím, že jsme součástí čehosi většího a tím, že jsme jakousi soběstačnou bytostí.“⁹⁰

4.1.1 Studie

Z výzkumů, které v 80. letech prováděly Norma Haanová a Constance Holsteinová, vyplývá, že morální úsudky žen se liší od úsudků mužů v jejich řešení konkrétních dilemat, nikoli hypotetických, při kterých využívají empatii a soucit.

Na základě toho lze pochopit ženské pojetí morálky. Nejdříve však musíme nalézt doménu, o kterou se můžeme opřít a ve které je ženský hlas hlasem rozhodujícím. Tímto bodem kdy se ženy rozhodují za sebe, je otázka těhotenství. Ženy se snaží vyhovět všem okolo a nenést za rozhodnutí odpovědnost, ale v tomto případě to nelze.⁹¹ Gilliganová si pro svůj výzkum vybrala 29 těhotných žen různých etnických a sociálních skupin ve věku 15-33 let. Některé ženy spojoval fakt, že nebyly schopné použít jakoukoliv antikoncepci, protože si nepřipouštěly možnost otěhotnět. Jiné zas otěhotněly za okolností kdy nepředpokládaly možnosti styku, další zase při snaze ukončit současný vztah a v neposlední řadě to byly těhotné ženy, u kterých selhala ochrana. Poslední skupinu tvořily ženy, které otěhotněly po společné domluvě s partnerem, ale později si jeden z partnerů toto rozhodnutí rozmyslel. Z 29 žen se 4 rozhodly dítě ponechat, 2 spontánně potratily, 21 žen se rozhodlo pro interrupci a 2 ženy, které pochybovaly o svém rozhodnutí během rozhovorů, se nepodařilo později kontaktovat. Ženy se dostavily k rozhovorům dvakrát. Nejdříve

⁸⁹ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 79.

⁹⁰ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 81-82.

⁹¹ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 93.

v prvním trimestru těhotenství a pak na konci následujícího roku. Během rozhodnutí výzkum vyžadoval časový odstup. Tato studie zkoumá vztah úsudku a jednání. Ženy jsou vystaveny přímému problému, který musí řešit. Na interrupci nejsou dotazovány v obecné rovině, ale jelikož už těhotné jsou, musí se rozhodnout konkrétně. Gilliganová se pomocí rozhovorů snažila zaznamenat ženské uvažování o daném konfliktu, zda si dítě ponechat nebo ne a podle čeho se rozhodují.⁹² Pokaždé následovala 3 hypotetická dilemata sestavená Kohlbergem, která měly vyřešit. Ženy se v této problematice nacházejí ve stádiu konvenční morálky kdy ztotožňují „správné“ či „dobré“ s dodržováním současných sociálních norem a hodnot. Ženská konstrukce morálních problémů je problémem péče a odpovědnosti ve vztazích. Jádrem etiky péče je psychologická logika vztahů, která je protikladem formální logiky spravedlnosti. Péče se stává zvoleným etickým principem, který odsuzuje ubližování a vykořisťování. Stává se univerzálním principem, který vytváří vývoj etiky péče. Podle žen je ublížení a působení bolesti považováno za sobecké a nemorální jednání. Proto u žen často nalézáme užití slov „odpovědný“ a „sobecký“. To ukazuje na morální diferenci žen a mužů, které zkoumal Kohlberg. Ženy používaly slov jako „měl (a) by“, „lepší“ nebo „správný“.⁹³

Několik výpovědí dívek a žen znázorní výsledky získané Carol Gilliganovou. 17letá dívka Josie odůvodňuje proč jít na potrat tím, že chápe dítě jako odpovědnost. Nutnost o něj pečovat, být odpovědná za sebe i za něj. Na druhé straně poprvé odpověděla, že dítě chce aby nebyla sama a na druhé straně říká, že by jí dítě bránilo v tom, co chce dělat, například jít ven, kdy se jí zachce. Je zde jasná konfrontace sobeckosti a odpovědnosti, kterou lze vyjádřit „chtěla bych“ a „měla bych“.⁹⁴ 19letá Cathy, která zvažuje zda jít na druhou interrupci nebo ne. Její rodina a přítel je pro pokračování v těhotenství, ale sama Cathy neví, co chce ona. Možnosti, mezi kterými se rozhoduje jsou buď ublížit sobě nebo ostatním. Na druhé straně, 25letá Denise, která se rozhodla jít na potrat, kvůli svému milenci, který měl manželku a děti, přestože to tak sama nechtěla. Cítila jistou odpovědnost vůči jeho manželce a strach ze ztráty milence. Denise chce dítě a zároveň si chce udržet vztah. Obě její volby můžeme považovat za sobecké. Obě alternativy představovaly

⁹² GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 95.

⁹³ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 96-97.

⁹⁴ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 99.

ublížení, proto ani jednu z nich nelze považovat za morální.⁹⁵ To si v Denise později uvědomila a vztah mezi milenci to narušilo, protože Denise si dítě ponechat chtěla, ale rozhodovala se na základě milencovy žádosti. Nyní znovu otěhotněla a snaží se rozhodnout podle sebe. Musí převzít odpovědnost za svou vlastní volbu.⁹⁶ Sandra, 29letá katolička a zdravotní sestra se rozhodla podstoupit interrupci z několika důvodů. Své první dítě dala k adopci a trvalo jí dlouho než se s tím vypořádala. Nechce tedy ublížit sobě ani rodičům, se kterými bydlí. Uvědomuje si především, že nepociťuje žádné mateřské sklony. Interrupci jako takovou shledává morálně špatnou, ale v jejím případě je to správné. Na euthanasii měla stejný názor než viděla lidi v klinické smrti a jejich blízké, jak se trápí. Sandra dochází k názoru, že obojí považovala za vraždu, ale teď vidí, že ne všechno je buď jen špatné nebo dobré, ale něco je mezi tím, jako existence šedé. Gilliganová dochází k závěru, že ženy rozhodují na základě morálního imperativu, který vede k odpovědnosti a péči a u mužů se morální imperativ projevuje jako příkaz respektovat práva druhých.⁹⁷ Ženy nelze posuzovat na základě Kohlbergových dilemat, přestože lze nalézt ženy vyznačující se postkonvenční úrovní. Ženy se spíše měly rozhodnou mezi dvěma zly. Celá studie situovala ženy do konfliktu odpovědnosti. Nalezneme zde 3 perspektivy. První je vztah mezi „já“ a tím druhým a druhou je následná kritická fáze, která představuje poslední perspektivu reinterpretace konfliktu mezi sobeckostí a odpovědností. Interrupční studie dokazuje ženskou konstrukci morálky do pojmů péče a odpovědnosti a ženské usuzování představuje koncepci vlastního já a morálky, které jsou propojené vzájemně. Po roce proběhla druhá studie, do které se zapojilo 21 žen z 23 kontaktovaných. Studie se zaměřila na podobné otázky s tím, že otázka o interrupci byla retrospektivní a další, jak na sebe nahlížejí v současnosti. Osmi ženám se život zlepšil, devíti se nijak nezměnil a čtyřem se zhoršil.⁹⁸

Gilliganová popisuje úspěšný příběh dívky Betty, která se dostala do výzkumu ve svých 16 letech, kdy přišla na kliniku podstoupit interrupci během půl roku již podruhé. Proto ji její poradkyně doporučila podstoupit výzkum, a tak získat nejen čas na rozmyšlenou, ale dojít k možným řešením svého života. Po roce se Gilliganová dotazuje

⁹⁵ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 103.

⁹⁶ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 104.

⁹⁷ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 108-109.

⁹⁸ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 121-125.

na její život po interrupci. Betty líčí, jak po zákroku trpěla depresemi, které léčila prášky a alkoholem. Nechodila půl roku ven a jen seděla doma a nabírala na váze. Až v létě se rozhodla se sebou něco dělat. Gilliganová přichází s tím, že to souvisí přesně s dobou kdy měla porodit. Tento výskyt byl patrný i u dalších žen. Betty přestala užívat drogy a pít alkohol, nastoupila do školy a začala dlouhodobý vztah, který byl založen na vzájemné péči a náklonnosti. U Betty došlo k narušení jistých vzorců chování. Díky výzkumu si uvědomila mnoho skutečností, které u ní v minulosti vedly k opakovaným interrupcím. Při otázce jestli byla interrupce správná si Betty není jistá jak odpovědět, zda to bylo odpovědné nebo spíše sobecké.⁹⁹

Sarah, která čekala již podruhé dítě se svým milencem, se po půl roce ozvala sama. V dialogu se přiznává, že sama sobě lhala. Dítě chtěla a těhotenství plánovala. Těhotenstvím chtěla vztah nějak rozuzlit, ale místo toho teď pociťovala velkou ztrátu. Cítila se opravdu hrozně, popisovala dobu krize a žalu. Po roce se Sarah vrátila a probíhal rozhovor po třetí. Popisuje jakési prozření kdy začíná vnímat svůj vlastní hlas. Místo „ono“ začíná používat „já“. Její rozhodnutí budou pramenit od ní a ne odněkud. Sarah a Betty dochází k tomu, že krize nám dává možnost nového vývojového přechodu, který je sice doprovázen zoufalstvím, ale možným objevením nového způsobu života. Negativní důsledek interrupce pro ženy je nihilismus, kdy se ženy stanou chladnými a necitlivými.¹⁰⁰ Příklad ženy, která podstoupila interrupci na žádost manžela, který jí vyhrožoval, že ji jinak opustí. Žena znovu otěhotněla a rozhodla se si dítě ponechat. Manžel jí řekl, že s ní zůstane a žena tak pochopila předešlou interrupci jako zbytečnou a hlavně jako zradu na sobě samotné kdy neposlechla svůj hlas. Žena si uvědomila své chování a rozhodla se svůj život změnit - s manželem se rozvedla a věnovala péči sobě a svému malému synovi. Výsledky studie ukazují, že koncepce odpovědnosti se odráží v prožívání a chápání vztahů. Gilliganová však vidí nutnost dalších longitudinálních studií zaměřené i na jiná dilemata. V krizi se pozná charakter, ale i krize charakter vytváří, jak je vidět u žen při řešení svých konfliktů.¹⁰¹

⁹⁹ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 130-134.

¹⁰⁰ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 139-138.

¹⁰¹ GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. Str. 144-145.

4.2 Hlavní rozdíly mezi Kohlbergem a Gilliganovou

V Kohlbergových hypotetických dilematech se ženy často ptají po dalších informacích. Zcela jistě není pravda, že by ženy nebyly schopné řadit principy hierarchicky a docházet logicky k odpovědím. Spíše tento způsob uvažování vidí jako postranní nebo dokonce irelevantní při řešení morálních dilemat. Chtějí více informací aby si samy mohly vytvořit obrázek o situaci - potřebují znát souvislosti. Morální dilemata jsou řešena v dané situaci a jsou řešena zcela odlišně než třeba problémy matematické. Stejně jako deontologové podávají důvody svého rozhodnutí i tyto důvody ukazují k pocitům, potřebám a podmínkám v dané situaci. Jejich rozhodnutí je vedeno k jejich osobním ideálům spíše než k univerzálním principům a jejich aplikaci.¹⁰²

Posouzení péče společně s etikou postavenou na 3. stupni morálního modelu podle Kohlberga dává tomuto stupni novou dimenzi. Na tomto stupni se jedinec chová podle modelu „hodný chlapec“ nebo „hodné děvče“. Zde je jasný rozdíl mezi tím kdy si vybereme být hodný a tím, že si o nás někdo myslí, že jsme hodní. Člověk, který si vybere, že bude hodný, pak nemusí být „zaseknutý“ na této úrovni, jak tvrdí Kohlberg. Spíše si dotyčná osoba vybrala alternativní cestu k dosažení morální dospělosti.¹⁰³

Z díla Gilliganové lze vyvodit 7 základních rozdílů, kterými se její postoj liší od Kohlbergovy nestranné koncepce.

1. Pro Gilliganovou je morální „já“ radikálně situováno a detailně specifikováno. Je spíše široké než tenké, definované historickými spojitostmi a vztahy. Nesnaží se jednoznačně identifikovat odosobněný morální pohled na věc. Podle Gilliganové se jedná o specifického jedince, který se stará nebo pečuje o člověka či dítě, se kterým má určitý vztah. Morálka není pouze to jak se naše odosobněné „já“ má chovat k jinému odosobněnému jedinci.

2. Podle Gilliganové to není pouze naše „já“, které by bylo radikálně specifikované, ale také ten druhý, ke kterému se určitým způsobem chováme a se kterým máme daný vztah. Musíme předpokládat, že každý člověk je specifický a že on nebo ona jsou pouze příkladem nějaké všeobecné morální kategorie, jako je například přítel nebo potřebná

¹⁰²NODDINGS, N. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Str. 95.

¹⁰³NODDINGS, N. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. Str. 96.

osoba. Morální konání, které toto nebere v úvahu je podle Gilliganové chybné a neúplné. Zatímco Kohlberg neodmítá a ani nemusí odmítat, že tato neredukovatelná specifická existuje, vidí v ní však pouze osobní postoje a náklonnosti, které jsou v morálce irelevantní. Pro něj, stejně jako pro mnoho současných filozofů zabývajících se morálkou, jsou považováni lidé za předmět morálky nebo jejími nositeli.¹⁰⁴

3. Gilliganová chápe porozumění určité osoby, ke které máme nějaké závazky, jako komplexní a obtížný morální úkol. Pochopení potřeb, zájmů a osobního blaha druhé osoby a zároveň pochopení vzájemných vztahů vyžaduje člověka schopného lásky, péče, empatie, soucitu a citlivosti. Znamená to určitou morální kapacitu. Zahrnuje to například schopnost vnímat ostatní jako jedinečné bytosti. Nedívat se na jejich problémy svými očima (přemýšlet, co já bych dělal v jejich situaci), ale být schopen vžít se do jejich postojů a názorů a pomocí nich situaci vidět a vyřešit. Kohlbergův pohled je bližší současné morální filozofii tím, že ignoruje morální pochopení druhého, čímž naznačuje, že pochopení ostatních je čistě empirická záležitost a není tudíž potřeba žádný vztah k dané osobě.

4. Gilliganová zdůrazňuje, že „já“ je „zatížené“. Odmítá Kohlbergův postoj, vycházející z Kanta, podle kterého je morálka pouze záležitostí rozumové bytosti řídicí se zákony a principy vytvořenými pouze zvnitřku. Gilliganová popisuje morálního člověka jako někoho kdo přistupuje k vnějšímu světu se všemi jeho spojitostmi a vztahy (přátelé, kolegové, rodiče, děti). Tyto vztahy, i když se mění, nejsou vlastní jen určité osobě, ale vždy jsou propojené s ostatními. Proto nemohou být zobrazovány jako zcela voluntaristické nebo smluvní. V kontrastu s Kohlbergovým názorem, morální osoba není pojímána jako tak jasně autonomní. Gilliganová popisuje „zatíženost“ „já“ jako zatíženost konkrétní osoby, která je postavena před konkrétní vztahy.¹⁰⁵

5. Pro Kohlberga se způsob uvažování, který vytváří principy ovládající správné konání, týká pouze formálního rozumu. Emoce podle něj hrají jen vzdálenou a druhotnou roli a to jak v rozhodování, tak v motivaci k morálnímu konání. Naopak podle Gilliganové

¹⁰⁴BLUM, L., A. Gilligan and Kohlberg: Implications for Moral Theory. URL: <<http://www.jstor.org/stable/2380962>> Str. 474-475. [cit. 2012-04-20].

¹⁰⁵BLUM, L., A. Gilligan and Kohlberg: Implications for Moral Theory. URL: <<http://www.jstor.org/stable/2380962>> Str. 475-476. [2012-04-20].

morálka musí nezbytně zahrnovat emoce a poznávání. Vědět, co dělat, znamená také znát ostatní a být s nimi propojen emocionálně a především jim porozumět. Starostlivé konání vyjadřuje emoce a porozumění.

6. Pro Kohlberga jsou principy správného konání univerzální a aplikovatelné na všechny. Toto Gilliganová odmítá a tudíž také odmítá pojem správné konání a nahrazuje ho podle ní lepším označením, a to „vhodnou odpovědí“. Avšak stejně odmítá individuální subjektivismus, který je často staven do protikladu ke Kohlbergovi, Gilliganová totiž vidí v pojmech starostlivosti a odpovědnosti nesubjektivní standardy, podle nichž lze hodnotit „vhodné odpovědi“. Je to standard, který umožňuje tvrzení, že něco je „vhodné konání“ a přitom to nemusí být Kohlbergovo „správné konání“, podle kterého by bylo rozhodnutí v dané situaci považované za správné pro každého jedince.

7. Podle Gilliganové je morálka založená ve smyslu konkrétních vztahů přímé odezvě mezi lidmi, přímý cit pro mezilidské spojení, které existují a priority morálním názorům, týkajících se toho, co je správné a co ne anebo které principy přijmout. Morální konání je tedy pevně spjato s emocemi a propojením, které máme s druhými lidmi. Naopak pro Kohlberga nejvyšším zájmem morálky je morálka samotná společně s morálně „správným konáním“. Morální citlivost k druhým je zprostředkovávána věností k zásadám a citem pro spravedlnost.¹⁰⁶

¹⁰⁶BLUM, L., A. *Gilligan and Kohlberg: Implications for Moral Theory*. URL: <<http://www.jstor.org/stable/2380962>> Str. 476-477. [cit. 2012-04-20].

5 ZÁVĚR

Hlavním cílem této bakalářské práce bylo pojednat o pojetí morálky dvou amerických psychologů - Lawrence Kohlberga a Carol Gilliganové.

První část bakalářské práce je zaměřena na filozofické pojetí morálky, kterou dále rozdělují na dva směry. Tyto dvě kategorie zastupují hlavní představitelé - Francis Hutcheson a hrabě Shaftesbury. Jejich pokračovateli jsou David Hume a Jean-Jacques Rousseau. Ve druhém směru, zaměřeném na pojetí morálky vycházející z rozumu, se zabývám teoriemi Immanuela Kanta a Georga Wilhelma Friedricha Hegela.

Druhá část práce je rozdělena do několika podkapitol. V jedné z nich se zmiňuji studie Jeana Piageta. Jedná se o jeho morální typologii, která souvisí s kognitivním vývojem.

Hlavním tématem mé práce je pojednání o Kohlbergově morálním vývoji a jeho postupu při výzkumech. Kohlbergovy nespočetné výzkumy jsou velice rozsáhlé, proto jsem se zaměřila jen na zlomek jeho práce. Představuji Kohlbergovy stupně morálního usuzování a jejich hlavní charakteristiku. V neposlední řadě jsem se zabývala jím vytvořenými dilematy a následným vyhodnocením, které získal odpověďmi dotazovaných chlapců, rozdělených do několika věkových skupin. V předposlední části této kapitoly popisují postup při vyhodnocování odpovědí na tato dilemata.

V poslední kapitole jsem se soustředila na Carol Gilliganovou a její vytvoření nové etiky - etiky péče. Zaměřuji se hlavně na jeden z jejích výzkumů, který se týkal otázky interrupce. Testovanou skupinu tvořily těhotné ženy, které si těhotenství neplánovaly a tudíž se musely rozhodnout jestli podstoupit interrupci anebo si dítě ponechat. Svoji práci Carol Gilliganová postavila na rozhovorech s testovanými ženami. Svůj výzkum prováděla u žen ve dvou fázích - během jejich těhotenství a podruhé na konci téhož roku s následným vyhodnocením jejich odpovědí.

V závěru je v bodech shrnuta rozdílnost v názorech Carol Gilliganové a Lawrence Kohlberga. Cílem Carol Gilliganové nebylo popření Kohlbergových teorií, ale snaha doplnit je o svůj výzkum zaměřený na sledování morálního usuzování žen, které odpovídá její etice péče a odpovědnosti.

6 LITERATURA

- ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky*. 1. Vyd. Praha: Zvon, české katolické nakladatelství a vydavatelství, 1994. 292 s. ISBN 80-7113-111-3.
- ATKINSON, R. L. *Psychologie*. 2. Vyd. Praha: Portál, 2003. 750 s. ISBN 80-7178-640-3.
- GILLIGAN, C. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žen a mužů*. 1. Vyd. Praha: Portál, 2001. 192 s. ISBN 80-7178-402-8.
- HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. 1. Vyd. Praha: Portál, 1997. 176 s. ISBN 80-7178-154-1.
- HUNT, M. *Dějiny psychologie*. 1. Vyd. Praha: Portál, 2000. 650 s. ISBN 80-7367-175-1.
- KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice*. 1. Vyd. Harper & Row, 1981. 441 s. ISBN 0-06-064760-4.
- KOHLBERG, L. *Essays on Moral Development, Vol. II, The Psychology of Moral Development The Nature and Validity of Moral Stages*. 1. Vyd. Harpercollins College Div, 1984. 768 s. ISBN 0-06-064761-2.
- NODDINGS, N. *Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education*. 2. Vyd. California: University of California Press, 1984. 225 s. ISBN 0-520-23864-8.
- PIAGET, J., INHELDEROVÁ, B. *Psychologie dítěte*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1970. 120 s.
- RÖD, W. *Novověká filosofie II Od Newtona po Rousseaua*. 1. Vyd. Praha: Oikoymenh, 2004. 579 s. ISBN 80-7298-109-9.
- ROUSSEAU, J. J., *O původu nerovnosti mezi lidmi*. Praha: Svoboda, 1949. 121 s.
- STARK, S. *Filozofie člověka v historickém kontextu*. 1. Vyd. Plzeň: Západočeská univerzita, 2008. 144 s. ISBN 978-80-7043-711-7.

Internetové zdroje

BLUM, L., A. *Gilligan and Kohlberg: Implications for Moral Theory. Ethics*, Vol. 98, No. 3. Chicago: The University of Chicago Press, 1988. 472-491 s. URL: <<http://www.jstor.org/stable/2380962>>.

JENSEN, L. A. *Moral Development*. Chicago: The University of Chicago Press. 1-13 s. URL: <<http://www.lenearnnettjensen.com/JensenMoralDevelopmentChicagoCompanion.pdf>>.

KAKKORI, L., HUTTUNEN, R. The Philosophico-Historical Roots of Gilligan-Kohlberg Controversy. URL: <http://www.ffst.hr/ENCYCLOPAEDIA/doku.php?id=philosophicohistorical_foundation_of_the_gilligan_kohlberg_controversy>.

KOHOUTEK, R. URL: <<http://rudolfkohoutek.blog.cz/1002/vyvojove-psychologicke-teorie>>.

KREBS, D. L., DENTON, K. L. et al. *Structural Flexibility of Moral Judgment*. Journal of Personality and Social Psychology, 1991, Vol. 61, No. 6. 1012-1023 s. URL: <<http://www.sfu.ca/psyc/faculty/krebs/publications/Structural%20Flexibility%20of%20Moral%20Judgement.pdf>>.

URL: <<http://www.phil.muni.cz/fil/etika/texty/panorama/kohlberg.html>>.

7 ABSTRACT

The aim of this thesis is to research and to process data concerning moral ethics found in literature. The paper is divided into three parts; first one gives us a brief review of the modern history of moral ethics, second one consists of Piaget's concepts and their transformation into Kohlberg's moral development theory, his moral stages and the dilemmas used for classification of his subjects, his system of assessment and evaluation of his tests; and the third part talks about Carol Gilligan and her point of view of moral ethics, her concept of moral ethics of care, and her dispute with Kohlberg.

In the first part, great thinkers of our modern age are mentioned, both supporting Kohlberg's theory and contradicting it. As for the philosophers who inclined to a more emotional view on moral ethics (those who would be closer in opinion to moral ethics of care presented by Gilligan) are Anthony Ashley Cooper, Francis Hutcheson, David Hume and Jean-Jacques Rousseau, those mentioned in this work who are supporters of the moral ethics of reason are Immanuel Kant and Georg Wilhelm Friedrich Hegel. In the second part we will find moral theories of one of the most important Kohlberg's predecessors – Jean Piaget, who had strong influence on Kohlberg. After that this paper gives insight on Kohlberg's moral philosophy, moral psychology, his developmental moral stages and the dilemmas used to assess to which stage one belongs, his classification and evaluation of his tests.

Third part talks about Carol Gilligan, her moral ethics of care and her contradiction to Kohlberg's theory.

In the conclusion, this work tries to compare these two approaches.